Polická, Alena

Historie lexikálních inovací ve Francii

In: Polická, Alena. *Dynamika šíření lexikálních inovací : identitární neologie a sociolektologie ve francouzském jazykovém kontextu.* Vydání první Brno: Masarykova univerzita, 2022, pp. 62-100

ISBN 978-80-280-0031-8; ISBN 978-80-280-0032-5 (online ; pdf)

Stable URL (handle): https://hdl.handle.net/11222.digilib/144952
Access Date: 29. 11. 2024
Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MUNI ARTS Masarykova univerzita Filozofická fakulta

Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
digilib.phil.muni.cz

3 HISTORIE LEXIKÁLNÍCH INOVACÍ VE FRANCII

Un classique est un ancien novateur littéraire,
imité et admiré de ses petits-neveux
après l'avoir été de ses contemporains,
parce que sa langue n'a pas changé.
Vivant, il a dû sa célébrité incomparable à la diffusion récente de sa langue;
mort, il doit à la fixation coutumière de sa langue son autorité durable.

Gabriel Tarde: *Les lois de l'imitation* ([1890] 1895: 287)

≈

Klasik je bývalý literární novátor,
který je napodobován a zbožňován svými prasynovci,
poté, co totéž dělali jeho současníci,
protože jeho jazyk se nezměnil.
Za svého života vděčí za svou nesmírnou slávu rychlému rozšíření svého jazyka;
po své smrti vděčí zvykové fixaci svého jazyka za trvalou autoritu svého jména.

Jazyková kreativita literátů je jednou z mnoha typů neologizace, tj. tvorby nových slov. Tzv. autorské neologismy, které jsou z frekvenčního hlediska nejčastěji hapaxy, jsou zkoumány jazykovědci i literáty, a to jak z úhlu slovotvorby těchto slovních hříček (např. slovník Frédérica Darda alias San-Antonia viz Brňáková 2012), tak z úhlu esteticko-interpretačního (např. lexikon Réjana Ducharma viz Vurm 2014). Kromě excerpcí beletristických neologismů je v popředí zájmu neologů především publicistika produkující ironická efeméra k aktuálnímu politickému dění (viz Uvírová 2004), ale i řadu novotvarů s velkým difuzním potenciálem. Na rozdíl od beletrie jsou v publicistice neologismy často uvozené tzv. diskriminanty (Paryzek 2008).

Nejmarkantnější jsou diskriminanty interpunkční, tedy uvozovky nebo kurziva, velmi časté jsou ale i diskriminanty lexikální, tedy různé reformulace a kotextové glosy, jak kataforické: *takzvaný*, *tzv.*, tak anaforické: *čili, neboli, ve významu...* atd. Tyto explicitní znaky přítomnosti neologismu v textu podle Uvírové „zmírňují destabilizační sílu neologismu; a zároveň zvýrazňují a *vyviňují* jeho autora" (*atténuent la force déstabilisatrice du néologisme; en même temps, elles mettent en evidence et* déculpabilisent *son émetteur*; Uvírová 2004: 84, její kurziva). Jde o subjektivní vyvinění se z odpovědnosti za porušení stylové normy, ve Francii dokonce také za porušení jazykového zákona, zejména v případě anglicismů, viz níže kap. 3.4).

Naopak neologismy, které vytváří a totemizuje mládež, námi označované jako identitární neologismy, se na rozdíl od autorských slov beletrie či publicistiky šíří převážně orální transmisí a určování autorství jednotlivých výrazů je obtížné, ale také zbytečné. Pro svou silnou expresivitu a vysokou frekvenci užívání v různých kolektivech budí ale takto vzniklé novotvary pozornost. I proto se (parciálně) dostávají do dialogů literárních děl i do novinových článků, které téma často traktují.

K odlišení okazionalismů a hapaxů od difundovaných, též vlastních neologismů slouží uživatelům především konzultace slovníků neologismů, případně slovníků sociolektismů, které zaznamenávají především identitární neologismy mládeže a různých zájmových skupin. Toto slovníkové zaznamenávání nových slov v lexikonu (neografie) se sběrem sociolektů (sociolektografií) úzce souvisí, neboť sociolektografie je z velké části také neografií. Obě tyto subdisciplíny lexikografie mají ve Francii dlouhou historii, ale zároveň také mnohé paralely, jak bude ukázáno níže. Zabývat se jimi detailně se v této dlouhé a prestižní slovníkářské tradici může sice jevit jako marginalita, přesto se domníváme, že tímto způsobem lze spolehlivě rekonstruovat důvody, proč je tato tradice stále živá a dynamicky se rozvíjející, a jaké jsou kořeny mytizace francouzských slovníků, mocných „nástrojů jazyka a kultury“ (*outils d'une langue et d'une culture*; Pruvost 2006, podtitul knihy).

Do francouzské lexikologie se silně promítá dlouhá lexikografická tradice, jejímž výsledkem je současná bohatá produkce až nadprodukce slovníků. Tento průmět lexikografie do lexikologie je obecně pozorovatelným jevem. Už jen proto, že praktická lexikografie časově značně předchází teoretickou lexikologii, a nutně tedy předchází i metalexikografii neboli vědu o makro- i mikrostruktuře slovníků a obecně o aspektech jejich produkce. Je nutné ale připomenout i silný sociolingvistický podtext lexikografie, kdy se ve francouzské společnosti postupně utvářelo vnímání monolingvních slovníků jakožto skutečných symbolů jazykové autonomie (až hegemonie), nástrojů politické ideologie a indikátorů sociální stratifikace.

Extrémně bohatou historií francouzského slovníkářství (přehledně Gaudin a Guespin 2000 nebo Pruvost 2006 aj.) se jako červená nit vine motiv více či méně deklarované reakce na jazykové inovace. Jako destabilizační faktor byly neologismy puristy dlouho odmítány, zároveň ale jejich ustalování v úzu opakovaně vyvolávalo potřebu lexikografického zachycení daného stavu jazyka.

V dnešních komerčních podmínkách je integrace neologické zásoby jedním z hlavních prodejních argumentů několika konkurenčních vydavatelství, která každým rokem produkují nové verze všeobecných monolingvních slovníků i řadu dalších lexikografických produktů, ať už bilingvních, kapesních nebo specializovaných slovníků. Podle Pruvosta se v poválečné Francii slovníky demokratizovaly, neboť se staly silně konzumním zbožím a pragmatickými nástroji „symbolizujícími stálé sledování kulturních a jazykových aktualit“ (*symbolisant un constant suivi de l'actualité culturelle et linguistique*; Pruvost 2006: 82).

Lexikografická produkce může a nemusí být institucionalizovaná. Jako hlavní příklad institucionalizované produkce slovníků je nutné uvést především osm vydání „slovníků Francouzské akademie“ (viz výše, DAF). Tyto slovníky byly publikované od roku 1694 do roku 1935 (dále DAF1–8), přičemž deváté vydání Slovníku je zatím stále parciální, zahrnuje hesla A–Sér, která byla zpracovávána mezi lety 1986-2020. Další postup prací akademiků lze zjistit z vládních „Oficiálních novin“ (*Journal Officiel*)[54], kde bylo naposledy v únoru 2020 publikováno dalších 68 stran Slovníku s hesly *Savoir-faire–Sérénissime*, které by v tištěné verzi měly vyjít ve čtvrtém díle[55]. I když je pomalý postup a elitistický přístup akademiků již po pět století pod permanentní palbou kritiky (recentně viz např. Morvan 2019 k užívání termínu *usage* („úzus“) v předmluvě DAF9), je nutné ocenit recentní snahu o digititalizaci a propojení hesel ve všech devíti (resp. pro konec abecedy osmi) vydáních a jejich zpřístupnění široké veřejnosti, k čemuž došlo v průběhu roku 2019[56].

Druhým důležitým příkladem institucionalizovaného lexikografického snažení je univerzitní projekt výkladového slovníku francouzštiny 19. a 20. století, který vedli Paul Imbs a Bernard Quemada mezi lety 1971–1994. Jeho výsledkem je šestnáctisvazkový *Trésor de la langue française* [Poklad francouzského jazyka] a jenž byl během následujících deseti let plně informatizovaný a volně dostupný veřejnosti pod názvem *Trésor de la langue française informatisé* (dále TLFi[57]).

Slovníky vznikaly ale i mimo státní instituce, z přesvědčení kolektivů (slavná *Encyklopedie* vedená Diderotem a d'Alembertem z let 1751–77) nebo z nadšení jednotlivců (slovníky Richeleta a Furetièra na sklonku 17. století či Littrého a Larousse v půli 19. století atd.). Jak uvidíme níže v této kapitole, neografické a sociolektografické počiny pak vznikaly tímto neinstitucionalizovaným způsobem do nedávné minulosti výhradně.

Status nových tvarů a významů v jazyce se v průběhu času zásadně proměňoval, zejména ve vztahu k sociálnímu původu těchto slov. Klíčové postavení vždy hrál subjektivní náhled autority lexikografa (či kolektivu lexikografů), a to jak na běžný úzus v jeho či jejich okolí (mluveném i psaném), tak na diskurz společenských autorit a jimi prosazovaných jazykových módních trendů. Tato subjektivita

54 Viz *Journal Officiel – Légifrance* [online]. [cit. 2021-12-21]. Dostupné z: https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/jo.

55 První díl DAF9 (*Tome 1, A – Enz*) vyšel po šestiletém úsilí Akademiků v roce 1992, po dalších osmi letech (tj. roku 2000) vyšel druhý díl (*Éoc – Map*) a zatím poslední díl třetí (*Maq – Quo*) vyšel až o 11 let později v roce 2011. Na vývoj jazyka reaguje Akademie rubrikou *Addenda*, kde bylo dodatečně zveřejněno 189 hesel, převážně z oblasti celospolečensky rozšířených technologických novinek.

56 Viz *Dictionnaire de l'Académie française* [online]. [cit. 2021-02-21]. Dostupné z: https://www.dictionnaire-academie.fr/. Obdobnou snahu o propojení se staršími slovníky českých akademiků lze pozorovat i v novém *Akademickém slovníku současné češtiny* (dále ASSČ), který dosud zveřejnil písmena A-Č (viz *O slovníku* [online]. [cit. 2021-02-21]. Dostupné z: https://slovnikcestiny.cz/o_slovniku.php).

57 Detailněji k historii jeho tvorby v prvním rozbalovacím menu webu: *TLFi. Trésor de la langue française informatisé* [online]. [cit. 2021-02-21]. Dostupné z: https://www.atilf.fr/ressources/tlfi/.

se uplatňovala jak v selekci „zaznamenáníhodných“ hesel, tak v evaluacích užívání jednotlivých hesel, zejména těch, která bychom dnešní terminologií označili jako dobově či sociálně příznaková.

3.1 Debaty o nových slovech před vznikem termínu neologismus

Jakékoli lexikografické snažení nevyhnutelně doprovází reflexe o neologii, zejména je-li po čase daný slovník reeditován. V souvislosti s výběrem lexika hodného slovníkového zaznamenání je nutné předeslat, že ve Francii byla už v polovině 17. století koncipována Claudem Favrem de Vaugelasem (běžněji jen Vaugelasem) myšlenka tzv. dobrého úzu (*bon usage*), která následně ospravedlňovala mnohé puristické tendence. Byla formulována konkrétně pro myšlenku vytvořit první slovník královské Akademie (DAF1) už roku 1647 v slavných Vaugelasových *Remarques sur la langue françoise utiles à ceux qui veulent bien parler et bien escrire* [Poznámky k francouzskému jazyku užitečné pro ty, kdo chtějí dobře mluviti a dobře psáti] (de Vaugelas 1647) a záhy se stala mocnou ideologií. Dobrým územ bylo myšleno vyjadřování u nejprestižnější části královského dvora a také u nejlepších spisovatelů té doby, přičemž zažité bylo sousloví *la plus saine partie de la cour* [nejzdravější část dvora]. Detailní analýzu sémantického ukotvení sousloví *le bon usage* u Vaugelase a jeho současníků a rozbor reference sousloví *la plus saine partie* ve Vaugelasových *Remarques* přináší mj. Marzys (2010).

Jakožto specifický předchůdce jazykové normy byl *bon usage* kritický ke kreativní slovotvorbě jako takové, resp. mimo vybranou elitu. Tento postoj byl ale o století dříve u humanistických učenců Plejády přesně opačný, jak dokazuje např. 6. kapitola *Défense et illustration de la langue françoyse* [Obrana a oslava francouzského jazyka], kde Joachim du Bellay vyzývá básníky, aby se po vzoru Cicerona a Horatia nebáli tvořit nová slova (Du Bellay 1839 [1549]: 115–117).

Vaugelas byl jedním z tzv. Komentátorů (*Remarqueurs*) neboli jazykových glosátorů, kteří se vyjadřovali k dobovému úzu, především šlechty a královského dvora. Wendy Ayres-Bennettová srovnávala obsah různých metalingvistických komentářů ze 17. století s obsahem příspěvků novodobých Komentátorů, tzv. *chroniqueurs* (doslova „kronikářů“, ve významu jazykových glosátorů v médiích vedoucích pomyslné kroniky jazykových kuriozit a poznámek). Konkrétně si vybrala korpus knižně vydaných příspěvků kronikáře Maurice Drouona, člena Francouzské akademie (Drouon 1999). Z komparace vyplývá, že v obou případech je až 55 % glos vztaženo k lexikální normě, přibližně 30 % v 17. století a 20 % dnes k morfosyntaxi, přibližně 7 % příspěvků dříve a 3 % dnes je vztaženo k výslovnosti a konečně pouhá 2 % dříve a 5 % dnes k pravopisu (Ayres-Bennett 2015: 52). Zejména diachronní a diastratické aspekty lexikonu tedy budily a dosud dráždí emoce jazykozpytců.

Zažitost představy, že jen vybraná elita má právo na inovaci lexika, dokládá i příklad Vaugelasova komentáře k novotvaru *debrutaliser* [*sic*] (viz obr. č. 2), „pro vyjádření *zbaviti hrubosti* nebo *udělati, aby hrubý člověk jím už více nebyl*“ (*pour dire* oster [ôter] la brutalité, *ou* faire qu'vn [qu'un] homme brutal ne le soit plus[58]; de Vaugelas [1647] 1880: 229–230; jeho kurziva).

Podle Vaugelase jde o „šťastně vytvořený“ novotvar, jehož autorkou je podle jednoho z dalších jazykových glosátorů z konce 17. století, Thomase Corneille (viz zkratka T. C. na obrázku č. 2), členka této úzce pojaté elity, markýza de Rambouillet. Jmenovitě ji sice Vaugelas nezmiňuje, ale označuje autora novotvaru za „osobu, která má právo tvořiti a prosazovati nová slova“. Dle dalších poznámek (Akademiků – viz zkratka A. F. na obr. č. 2) je zřejmé, že se výraz šířeji neprosadil.

Vaugelasův komentář, že slovo *debrutaliser* „komukoli jej řekl, každému se zalíbilo a nikdo jej doposud neodsoudil pro svou novotu, což se u ostatních slov běžně děje“ (viz text na obr. č. 2), je ostatně pro Velké století a jeho pojetí lexikální normy příznačný. V době vydání Vaugelasových *Remarques* právě vrcholila móda salonní neologizace, tzv. preciozita (*préciosité*), jejíž vrchol situuje Francis Bar

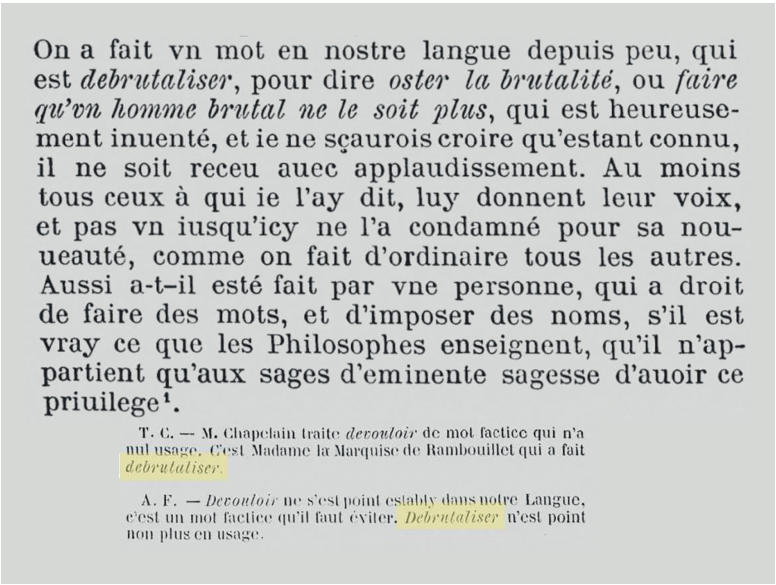

On a fait vn mot en nostre langue depuis peu, qui est *debrutaliser*, pour dire *oster la brutalité*, ou *faire qu'vn homme brutal ne le soit plus*, qui est heureusement inuenté, et ie ne sçaurois croire qu'estant connu, il ne soit receu auec applaudissement. Au moins tous ceux à qui ie l'ay dit, luy donnent leur voix, et pas vn iusqu'icy ne l'a condamné pour sa nouueauté, comme on fait d'ordinaire tous les autres. Aussi a-t-il esté fait par vne personne, qui a droit de faire des mots, et d'imposer des noms, s'il est vray ce que les Philosophes enseignent, qu'il n'appartient qu'aux sages d'eminente sagesse d'auoir ce priuilege[1].

T. C. — M. Chapelain traite *devouloir* de mot factice qui n'a nul usage. C'est Madame la Marquise de Rambouillet qui a fait *debrutaliser*.

A. F. — *Devouloir* ne s'est point estably dans notre Langue, c'est un mot factice qu'il faut éviter. *Debrutaliser* n'est point non plus en usage.

Obrázek č. 2: Poznámky Vaugelase a dalších Komentátorů k okazionalismu *debrutaliser*

Zdroj: http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6274587h/

58 Dále v textu budeme zachovávat dobový pravopis bez dalšího upozorňování na současné tvary, nebude-li to bránit porozumění.

(citovaný Marzysem, viz Marzys 2010: 188) mezi roky 1643 a 1653. Tato salonní móda byla charakteristická svou kreativní a vytříbenou, leč enigmatizující mluvou.

Méně spektakulární, nicméně pro dynamiku lexikonu v tomto období rovněž zásadní, byly lexikální kreace pokrokově smýšlejících literátů a překladatelů, tzv. Moderních (*Modernes*), které vzbuzovaly nesouhlas u konzervativní části společenské elity, tzv. Starých (*Anciens* nebo také *Classiques*), hlasitě podporujících autory klasické a programově adorujících antiku. Tyto literárně-filozofické půtky, dnes označované jako tzv. spor Starých a Moderních (*querelle des Anciens et des Modernes*), se přenesly i do 18. století a lze říci, že rámcují jeho filologický diskurz až do revolučních let.

Za této konjunktury zájmu o jazyk krystalizovala i satira vůči módním slovům, která je zachycená lingvisty (přehledně Steuckardt 2015: 28–29) už v 16. století vůči italianismům. Masivněji se pak tato satira uplatňovala v 17. století vůči preciozitě (viz slavná Moliérova hra z roku 1659 *Préciseuses ridicules* [Směšné preciozky]). V 18. století pak krystalizovala právě vůči Moderním (viz obr. č. 3 níže).

Sousloví „módní slova“ (*mots à la mode*) se pravidelně vyskytovalo ve specializovaném diskurzu gramatiků a Komentátorů 17. století a na jeho konci se široce rozšířilo díky dvěma úspěšným satirickým počinům.

Nejprve v roce 1692 publikuje François de Callières pojednání *Des mots à la mode et des nouvelles façons de parler* [O módních slovech a o nových způsobech mluvy] (de Callières 1692a). Jde vlastně o mezigenerační dialog s cílem sladit úzus šlechty, kde velitel rytířstva (*Commandeur*) odrazuje mladší dvořanky a dvořany od neologizace. Pro velký úspěch u královského dvora měla kniha obratem dvě pokračování: ještě téhož roku vyšlo *Des bons mots et des bons contes* [O dobrých slovech a dobrých příbězích] (de Callières 1692b) a do roka *Du bon et du mauvais usage dans les manières de s'exprimer* [O dobrém a špatném úzu ve způsobech vyjadřování] (de Callières 1693), ve kterých byla diskuze rozšířena o nová slova. V pozdějších letech mělo pak nejslavnější dílo z této trilogie, *Des mots à la mode*, také mnoho reedic.

Druhým z avizovaných satirických počinů je téměř stejnojmenná hra Edme Boursaulta *Les mots à la mode* (Boursault 1694), zjevně motivovaná de Callièresovým úspěšným pojednáním. Také Boursault v této hře satirizuje snahy o zvýšení sociálního postavení méně majetných šlechticů pomocí novotvarů.

Agnès Steuckardtová poukazuje na konzervativní sociopolitickou ideologii, která se ukrývá v podtextu satiry obdobných uměleckých děl a dílek (Steuckardt 2015: 29). Kategorie módních slov je zde vždy prezentována jako hlavní faktor rozdělující jednotlivé sociální skupiny a ti, kdo módní slova odmítají, jsou pak vykreslováni jako obránci jednoty a stability dominantní sociální skupiny.

3.2 Neologické období neologismu

Satira vůči módním slovům byla patrně hlavním motorem, který podnítil vytvoření praktické derivační řady jednoslovných metalingvistických termínů *neologismus, neologie, neolog* a adjektiva *neologický*. Tyto ekonomické neologismy zase zpětně dodaly jazykové satiře v první polovině 18. století nový impulz a další rozkvět. Že se nejedná o přejímku, ale o autochtonní kompozitum z vypůjčených řeckých kvazimorfémů *νεος* a *λογος*, dokazuje Sablayrolles (2000: 21–35).

Donedávna bylo za nejstarší dochovaný výskyt slova z této řady považováno přídavné jméno „neologický" (*néologique*) z roku **1726**, konkrétně v satirickém titulu *Dictionnaire néologique à l'usage des beaux esprits du siècle* [Neologický slovník určený vzdělaným duším tohoto století], jehož autorem je opat Pierre-François Guyot Desfontaines (psáno též Des Fontaines). Přestože lze toto dílo chápat i jako první specializovaný slovník neologismů, adjektivum „neologický" je zde opakovaně použito v negativně konotovaném významu, posměšně poukazujícím na vybrané neologické tvary a postupy (např. na přehnanou nominalizaci) u Desfontainesem satirizovaných spisovatelů (viz obr. č. 3).

Pro představu obsahu slovníku poslouží text ze skenů tří náhodně vybraných hesel. Pro neromanisty překládáme alespoň začátek prvního hesla, které dobře reprezentuje tón celého Desfontainesova satirického počinu: „*Aviser*, pro vyjádření „zdálky uvidět", podle Vaugelase a slovníku z Trévoux, je slovo nízké a z lidské spodiny, ale asi bude muset být ušlechtilé, když jej ve 2. bajce 4. knihy používá náš moderní Bajkař". Dále následuje příklad verše s použitým slovesem *aviser* od „našeho

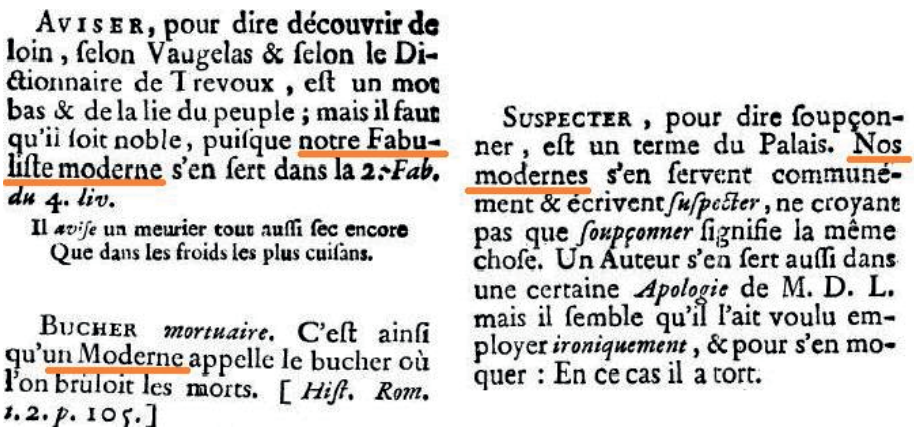
AVISER, pour dire découvrir de loin, ſelon Vaugelas & ſelon le Dictionnaire de Trevoux, eſt un mot bas & de la lie du peuple; mais il faut qu'il ſoit noble, puiſque notre Fabuliſte moderne s'en ſert dans la 2. *Fab. du 4. liv.*

Il *aviſe* un meurier tout auſſi ſec encore
Que dans les froids les plus cuiſans.

BUCHER *mortuaire*. C'eſt ainſi qu'un Moderne appelle le bucher où l'on bruloit les morts. [*Hiſt. Rom. t. 2. p.* 105.]

SUSPECTER, pour dire ſoupçonner, eſt un terme du Palais. Nos modernes s'en ſervent communément & écrivent *ſuſpecter*, ne croyant pas que *ſoupçonner* ſignifie la même choſe. Un Auteur s'en ſert auſſi dans une certaine *Apologie* de M. D. L. mais il ſemble qu'il l'ait voulu employer *ironiquement*, & pour s'en moquer : En ce cas il a tort.

Obrázek č. 3: Desfontainesův satirický komentář na adresu Moderních u hesel *aviser*, *bucher (mortuaire)* a *suspecter* aneb satirou k neografii (Desfontaines 1726: 12, 16 a 93)
Zdroj: http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k82618t

moderního Bajkaře (*notre Fabuliste moderne*). Takto byl satirizován Antoine Houdar de la Motte, jeden z nejznámějších aktérů Sporu. U dalších hesel, sousloví *bucher (mortuaire)* neboli „hranice (umrlčí)“ a slovesa *suspecter* neboli „podezřívat“, je také vždy satirizován některý z tzv. Moderních spisovatelů (*un Moderne* = „jistý Moderní“, resp. *nos Modernes* = „naši Moderní“), kteří sice nejsou jmenováni, referencemi na díla se jejich totožnosti lze ale vcelku jednoduše dopátrat. Tento první neografický počin měl v tehdejší společnosti velký ohlas, o čemž svědčí tři rychlé reedice a rozšíření slovníku Desfontainesem samotným (1727, 1728 a 1731) a další čtyři reedice po jeho smrti do roku 1780 (viz Schweitzer 2016: 131).

Doklad, že se neologismus *néologique* rychle uchytil (i v substantivizované podobě), lze nalézt v přepisu zpěvohry *Amours déguisés* [Lásky v přestrojení], hrané na sklonku léta roku 1726 na jarmarku sv. Vavřince v Paříži. V této hře Harlekýn ironicky hodnotí enigmatický styl preciozity, vychvalovaný slečnou Rafinovanou (*Mlle Raffinot*), a to slovy: « Ah ! vous donnez dans le Néologique, Autrement dit l'Argot des Beaux-Esprits » (volně přeloženo: „Aha! Vy se oddáváte neologizaci, jinak řečeno slangu vzdělaných duší“; Lesage a d'Orneval 1735: 343).

Ekonomičtější popis prastarého jevu lexikálních inovací v jazyce a zejména pak jeho horlivých aktérů zjednodušil a snad i zpřesnil argumenty pro a proti v rámci normotvorných diskuzí zahájených Vaugelasem a Komentátory. Přesná data nelze samozřejmě spolehlivě určit, ale stalo se tak patrně začátkem 18. století, jak napovídá Desfontainesovo adjektivum. Nejstarší výskyty lexémů z této derivační řady se díky digitalizaci podařilo antedatovat o několik let vůči TLFi (viz Steuckardt 2011).

Označení *néologue* pro aktivního aktéra slovotvorby, tedy neologa-nelingvistu, použil v korespondenci z belgického exilu Jean-Baptiste Rousseau už v roce **1723**, tj. o tři roky dříve než Desfontaines, použil pro svůj slovník adjektivum *néologique*. Rousseau píše v dopise opatu d'Olivetovi, jednomu z Komentátorů, že mu blahopřeje k jeho proslovu vůči Akademii v otázce lékařů a chirurgů, kteří „ztratili latinu“ (*ont perdu leur latin*): „vy jste se tedy nemazlil s neology těla“ (*vous n'y allez pas de main morte contre les néologues du corps*; Rousseau [1723] 1820: 400). Novotvar by v tomto sousloví patrně nemohl být příjemcem pochopen, pokud by už nebyl ustálený, lze tedy předpokládat, že toto slovo a patrně i další z této derivační řady budou podstatně staršího data.

Nejstarší dohledatelný výskyt substantiva *néologisme* je v současné době z roku **1729**. Figuruje v kritické anonymní recenzi na doplněnou reedici Desfontainesovy knihy z roku 1728, a to ve druhém čísle časopisu *Bibliothèque raisonnée des ouvrages des savans de l'Europe* vydávaném jednou za tři měsíce v Amsterdamu. V této recenzi jsou neologismy obhajovány jako běžná součást vývoje jazyka: „Také nevidím důvod říkat, že jde o Neologismus...“ (*Je ne vois pas non plus qu'il y ait du Néologisme à dire...*; anonym 1729: 53). Slovo „neologismus“ je uvozeno dělivým členem, což naznačuje, že je zde myšlen celý kreativní proces tvoření nových slov a nikoli

jedna jednotka novotvorby, jak jsme zvyklí dnes. Majuskule pro vyznačení abstraktních konceptů jsou u substantiv v tomto období poměrně běžné, jak lze vidět také z dalších příkladů níže.

Označení samotného procesu a zároveň i imaginární množiny výsledků (*néologie*) lze dostopovat nejdále v historii do roku **1737** u kritika poetiků Louise-Pierra De Longua. I u něj širší kontext daného výskytu odhaluje pejorativní konotace, které jsou pro počáteční vnímání tohoto lexému příznačné:

> „...precióznı termíny, které nelze vysloviti, aniž by neštípaly na rtech, monstrózní soubory groteskních výtvorů Neologie & barokní *manýry*, směšný *netalent*, *děsivá oteklina* módního žargonu.“[59] (De Longue 1737: 10, kurziva autora)

Těžko přeložitelné dobové neologismy uvádíme především proto, že je z tohoto příkladu patrné sémantické ukotvení slova „žargon“ (*jargon*) a že společně s předchozím příkladem souvýskytu neologizace plus „argot“ z jarmareční hry *Amours déguisés* ukazují tyto první výskyty na paralely mezi vnímáním neologismů a sociolektismů.

Rychlá difuze těchto čtyř novotvarů pro projevy neologie do úzu elit byla následována poměrně rychlým zapracováním celé této derivační řady do většiny slovníků vydávaných ve 2. polovině 18. století. Jean-Robert Armogathe tento fakt dává do souvislosti s rozvojem filozofie jazyka u senzualistů a s nástupem Osvícenců, přičemž o 40. letech 18. století hovoří jako o neologické revoluci. Téma neologie totiž po roce 1742 vstupuje na akademickou půdu a je traktováno v mnoha esejích a dalších soudobých pracích Akademiků (Armogathe 1973: 22).

Lexikalizaci nově vytvořené neologické řady dokladuje řada slovníků Francouzské královské Akademie (DAF), kdy v prvních třech vydáních slovníku (DAF1 – 1694, DAF2 – 1718 a DAF3 – 1740) hesla ještě nenajdeme. Naopak čtvrté vydání, které vyšlo o 22 let později (DAF4 – 1762), už uvádí všechny tyto neologické neologismy (viz obrázek č. 4).

Za povšimnutí stojí, že stejně jako při prvním doloženém výskytu slova, odkazuje i zde definice pro *neologismus* ke zvyku (až zlozvyku) novotvoření a nikoli k výsledku slovotvorby a také, že definice pro *neologa* odkazuje k osobě nadužívající kreativní slovotvorbu, a ne k odborníkovi v této disciplíně, jak tato slova vnímáme a definujeme dnes.

Z obsahů těchto hesel, ale i jejich dalších výskytů v ostatních tehdejších předrevolučních slovnících, příp. i z předmluv k nim, je i přes určitou snahu o definiční objektivizaci patrné, že přístupy autorů k těmto pojmenováním projevů jazykové

59 V originále: « ...termes prétieux que l'on ne prononce point sans pincer les lévres, Assortimens monstrueux des grotesques de la Néologie, & le *comportement* baroque, le *métalent* ridicule, la *bouffissure efarée* du jargon à la mode. »

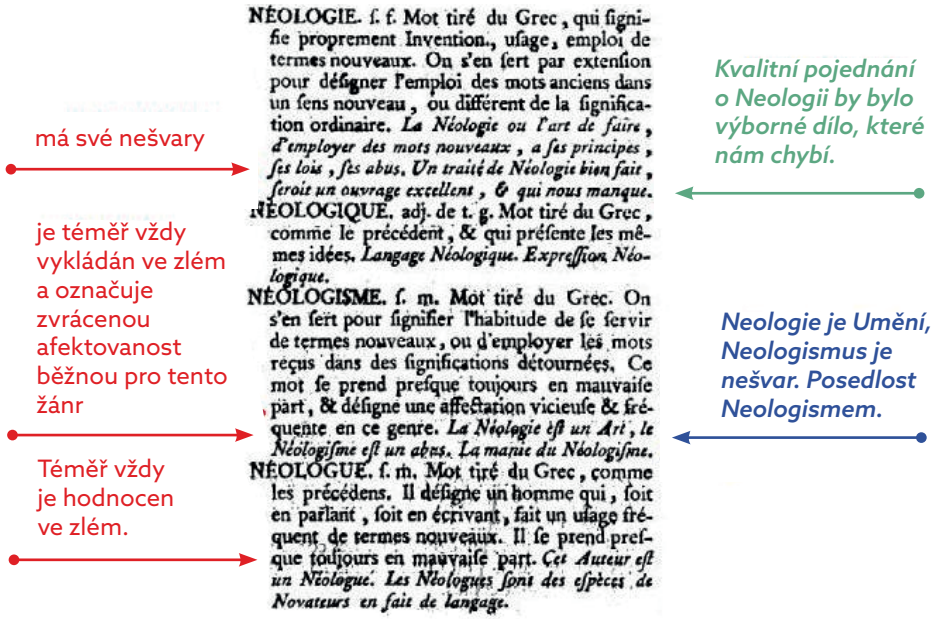

NÉOLOGIE. ſ. f. Mot tiré du Grec, qui ſignifie proprement Invention., uſage, emploi de termes nouveaux. On s'en ſert par extenſion pour déſigner l'emploi des mots anciens dans un ſens nouveau, ou différent de la ſignification ordinaire. *La Néologie ou l'art de faire, d'employer des mots nouveaux, a ſes principes, ſes lois, ſes abus. Un traité de Néologie bien fait, ſeroit un ouvrage excellent, & qui nous manque.*

NÉOLOGIQUE. adj. de t. g. Mot tiré du Grec, comme le précédent, & qui préſente les mêmes idées. *Langage Néologique. Expreſſion Néologique.*

NÉOLOGISME. ſ. m. Mot tiré du Grec. On s'en ſert pour ſignifier l'habitude de ſe ſervir de termes nouveaux, ou d'employer les mots reçus dans des ſignifications détournées. Ce mot ſe prend preſque toujours en mauvaiſe part, & déſigne une affectation vicieuſe & fréquente en ce genre. *La Néologie eſt un Art, le Néologiſme eſt un abus. La manie du Néologiſme.*

NÉOLOGUE. ſ. m. Mot tiré du Grec, comme les précédens. Il déſigne un homme qui, ſoit en parlant, ſoit en écrivant, fait un uſage fréquent de termes nouveaux. Il ſe prend preſque toujours en mauvaiſe part. *Cet Auteur eſt un Néologue. Les Néologues ſont des eſpèces de Novateurs en fait de langage.*

Obrázek č. 4: Ambivalentní postoj k neologii v heslech *neologie*, *neologický*, *neologismus* a *neolog* ve 4. vydání slovníku Akademie (DAF4 1762, 2. díl: 205)

Zdroj: http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k50404g/f206.image

změny oscilují mezi setrvačným odsuzováním nebezpečné anomie a vychvalováním kreativních možností jazyka, přičemž převažuje negativní hodnocení.

Ani slavná *Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* [Encyklopedie aneb Racionální slovník věd, umění a řemesel] není výjimkou. Autorem hesel o neologii zde je gramatik Nicolas Beauzée (mimochodem ten je také, jak připomíná Steuckardtová (2007: 1), autorem první definice termínu lexikologie).

U encyklopedického hesla *néologique* („neologický“) Beauzée jmenovitě chválí Desfontainese a jeho slovník, neboť:

> „používá vynalézavé obraty pro [vybrané] výrazy, díky nimž lze lépe pocítit nedostatky a směšnost, která vzniká jejich akumulací, a tím nemalou měrou přispěl k tomu, že udržel na uzdě mnohé další spisovatele, kteří by jinak zjevně pokračovali a napodobovali ty, které tento [ironický slovník] označuje za trestuhodné“[60] (Beauzée 1765, Tome XI: 94).

60 V originále: «le tour ingénieux qu'il donne à ses expressions, en fait mieux sentir le défaut, & le ridicule qu'il y attache en les accumulant, n'a pas peu contribué à tenir sur leurs gardes bien des écrivains, qui apparemment auroient suivi & imité ceux que cette contre-vérité a notés comme répréhensibles.»

Beauzée dále v témže hesle navrhuje vydat každých 50 let neologický slovník půlstoletí. Záměr je sice motivován purismem: „tato periodická cenzura by zastavila drzost neologů a zamezilo by se tím kažení jazyka, což je běžný důsledek nepostřehnutelně se šířícího neologismu“ (*cette censure périodique, en réprimant l'audace des néologues, arrêteroit d'autant la corruption du langage qui est l'effet ordinaire d'un néologisme imperceptible dans ses progrès*; *ibidem*). Nicméně Beauzée hned poté argumentuje i pokrokovou vizí jakési neologické observatoře: „řada takovýchto slovníků by se stala památníkem jazykových proměn, protože by byl vidět čas, kdy výrazy vznikly, a také ty, které nahradily“ (*la suite de ces dictionnaires deviendroit comme le mémorial des révolutions de la langue, puisqu'on y verroit le tems où les locutions se seroient introduites, & celles qu'elles auroient remplacées*; *ibidem*).

Beauzée popisuje v rámci dynamiky lexikonu i jev, který dnes bývá označován jako stírání neologicity:

> „výraz kdysi neologický je dnes v běžném úzu [...], a je nutné uznat, že mnohé z odvážných výrazů těchto autorů si získaly veřejnou autoritu a mohou být dnes používány i těmi nejsvědomitějšími puristy.“ (*ibidem*)[61]

Obdobný komentář nalezneme i u opata Férauda v jeho „Kritickém slovníku francouzského jazyka“ (*Dictionnaire critique de la langue française*, Féraud 1787). Ten v předmluvě (a nejen tam) hovoří o „běsnění kolem (tvorby) Neologismu“ (*fureur du Néologisme*; *idem*, 1. díl: XII a 633). Féraud odhaduje, že za posledních dvacet let vzniklo kolem dvou tisíc nových slov, z nichž poměrně velký počet už byl přijat do úzu a mnohé další lze nalézt v hojně rozšířených knihách (*idem*: XII). I je Féraud do svého slovníku zahrnul, s cennými metalingvistickými komentáři, které dokladují jejich status v předvečer Velké francouzské revoluce i mimo pařížskou intelektuální elitu (sám byl z Marseille).

Např. u slovesa *éduquer* („vzdělávat“) poznamenává: „toto slovo se dlouho vyskytovalo v konverzaci provinčních Neologů. Není tomu dlouho, co se začalo i psát“ (*Ce mot était resté long-temps dans la conversation des Néologues provinciaux. Depuis quelque temps on a comencé à l'écrire*; Féraud 1787, 2. díl: 30).

Běžné jsou soudy typu „šťastný neologismus“ či „neologismus, který se nepovedl/neudělal moc parády“, kde se mísí subjektivní opatovy evaluace s objektivnějším pozorováním začleňování jednotlivých slov do úzu.

Celkově lze ale Féraudův postoj k neologii dobře dokladovat na hesle „slovo“ (*mot*), kde v podsekci „slovotvorba“ (*création des mots*) nejprve cituje Voltairova kritika Frérona a následně oba syntetizuje (viz obrázek č. 5).

---

61 V originále: «... telle expression fut autrefois néologique, qui est aujourd'hui du bel usage [...] pour reconnoître que plusieurs des expressions risquées par ces auteurs ont reçu le sceau de l'autorité publique, & peuvent être employées aujourd'hui par les puristes les plus scrupuleux.»

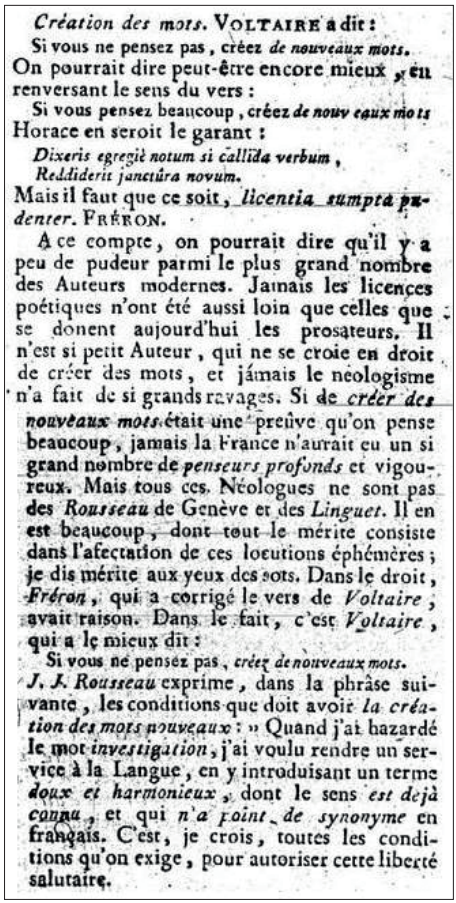

Création des mots. VOLTAIRE a dit :

Si vous ne pensez pas, créez *de nouveaux mots.*

On pourrait dire peut-être encore mieux, en renversant le sens du vers :

Si vous pensez beaucoup, créez *de nouveaux mots*

Horace en seroit le garant :

Dixeris egregiè notum si callida verbum,
Reddiderit junctûra novum.

Mais il faut que ce soit, *licentia sumptâ pudenter.* FRÉRON.

A ce compte, on pourrait dire qu'il y a peu de pudeur parmi le plus grand nombre des Auteurs modernes. Jamais les licences poétiques n'ont été aussi loin que celles que se donent aujourd'hui les prosateurs. Il n'est si petit Auteur, qui ne se croie en droit de créer des mots, et jámais le néologisme n'a fait de si grands ravages. Si de *créer des nouveaux mots* était une preûve qu'on pense beaucoup, jamais la France n'aurait eu un si grand nombre de *penseurs profonds* et vigoureux. Mais tous ces Néologues ne sont pas des *Rousseau* de Genève et des *Linguet.* Il en est beaucoup, dont tout le mérite consiste dans l'afectation de ces locutions éphémères ; je dis mérite aux yeux des sots. Dans le droit, *Fréron*, qui a corrigé le vers de *Voltaire*, avait raison. Dans le fait, c'est *Voltaire*, qui a le mieux dit :

Si vous ne pensez pas, *créez de nouveaux mots.*

J. J. Rousseau exprime, dans la phrâse suivante, les conditions que doit avoir *la création des mots nouveaux* : » Quand j'ai hazardé le mot *investigation*, j'ai voulu rendre un service à la Langue, en y introduisant un terme *doux et harmonieux*, dont le sens *est déjà connu*, et qui *n'a point de synonyme* en français. C'est, je crois, toutes les conditions qu'on exige, pour autoriser cette liberté salutaire.

Obrázek č. 5: Slovotvorba podle Férauda (1787, 1. díl: 691–692)

Zdroj: http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k50602b

Tvoření slov. „Voltaire řekl: Pokud nemyslíte, tvořte *nová slova*. Možná bychom to mohli říci ještě lépe pozměněním významu verše:

Pokud myslíte hodně, tvořte *nová slova*. Horatius tomu bude zárukou: *Dixeris egregie, notum si callida verbum, Reddiderit iunctura novum*[62].

Ale aby to tak mohlo být, *licentia sumpta pudenter.*[63] FRÉRON.

K tomuto citátu bychom mohli říci, že je jen málo skromnosti mezi většinou moderních Autorů. Nikdy dříve nešla poetická licence tak daleko, jak si ji posouvají dnešní prozaici. I sebemenší autor si myslí, že má právo tvořit slova a nikdy dříve nenadělal neologismus tolik škod. Pokud *tvorba nových slov* má být důkazem, že člověk hodně přemýšlí, pak ve Francii nikdy nebylo tolik velkých a zdatných myslitelů jako dnes. Ale všichni tito Neologové nejsou ženevští Rousseauové nebo Linguetové. Pro mnohé z nich platí, že jedinou zásluhu mají na tom, že utvořili efemérní výrazy; tu zásluhu myslím z pohledu hlupáků. Co se týče práva, pak měl Fréron pravdu, když opravoval Voltairův verš. Co se týče reality, pak to byl Voltaire, kdo nejlépe řekl: Pokud nemyslíte, tvořte *nová slova*."

62 Horatius Flaccus: *De arte poetica. Epistola ad Pisones*, v českém překladu Dany Svobodové *O umění básnickém* (2002: 16–17): „Tak vzniká-li chytrým spojením omšelých slov nový význam, zrodil se čin hodný gramatika!".

63 Doslovně „v decentní míře je autorská licence možná". Jde o část verše následujícího po výše citovaném dvouverší, který pokračuje slovy, jež v pojednání o neologii zaslouží pozornost i více než 2000 letech: „A kdyby snad bylo zapotřebí dát jméno věcem až doposud skrytým, proč nesáhnout k tvorbě slov (což v rozumné míře je možné), jimž předkové tradice dbalí by sotva porozuměli? Stejně tak ujmou se hned slova nová či z řeckého zdroje a lehce jen přiohnutá [...] A přece: jsem kárán i za to málo, jímž jazyk se snažím rozšířit...Vždyť dávno už Ennius, Cato a jejich mluva to byli, kdo náš mateřský slovník tak obohatili zástupem nových slov. Přece každý věk razí – zákaz nezákaz – mince, jež nesou punc doby." (*idem*)

Obdobu „posedlosti neologismem“ (*manie du Néologisme*), kterou uvádí slovník Akademie (viz obr. č. 4), najdeme i u Férauda v odstavci sdružujícím pod heslem *Néologie* i ostatní tři deriváty, kde tvrdí, že: „neologismus je jedna z mánií tohoto století“ (*le néologisme est une des manies du siècle*; Féraud 1787, 2. díl: 724). Na tomto odstavci lze taktéž dokladovat, že 18. století je doba, kdy slovo neologismus a další deriváty z této rodiny byly pro většinu vzdělanců neologismy. Subjektivní délka trvání pocitu novosti, tzv. neologický pocit, se konkrétně u opata Férauda projevuje půl století po prvních zaznamenaných výskytech této derivační řady v deklaraci: „tato slova jsou poměrně nová sama o sobě“ (*ces mots sont assez nouveaux eux-même*; *ibidem*). Féraudův slovník bývá také pokládán za první lexikografické dílo, které definuje neologismus i v moderním významu, tj. pro označení samotného „nového slova“ (a ne pouze pro „zlozvyk užívání nových slov“, jak tomu bylo do té doby – viz např. na obr. č. 4), o čemž svědčí i axiologické evaluace nových slov v metalingvistických komentářích. Na čistě lingvistickou definici neologismu ale bude francouzská jazykověda ještě muset čekat celé jedno století (viz rozbor DGLF v kapitole 2.2.1).

Ve výčtu prvních neologických počinů nelze opomenout původně anonymní *Dictionnaire des richesses de la langue françoise et du néologisme qui y est introduit* [Slovník bohatství francouzského jazyka a neologismu, který do něj vstupuje] z roku 1770, jehož autorem je Pons-Augustin Alletz. Obsahuje sice 500 stran neologismů a přenesených významů propagovaných spisovateli 18. století, nicméně Ferdinand Gohin poukazuje na plagiátorství autora a tento slovník považuje na rozdíl od Féraudova slovníku za nepříliš zdařilý komplilát (Gohin [1903] 1970: 60).

Pro neologii v předrevoluční Francii je důležitým milníkem také založení *Journal de la langue françoise* [Časopisu o francouzském jazyce] v roce 1784, určeného právě pro diskuzi o možnostech obohacování francouzštiny. Jeho zakladatel François-Urbain Domergue jej původně vydával dvakrát do měsíce, v prvních revolučních letech pak ale už každý týden, aby dal větší prostor bouřlivé debatě o nových slovech, která generovala nová, či spíše transformovaná společnost.

3.3 Neologie za Revoluce a revoluce v neologii

Revoluční změny přinesly po roce 1789 zásadní proměnu politického uskupení společnosti, proběhly mj. i reformy metrického systému, kalendáře, což se samozřejmě odrazilo i v postupné změně vnímání neologismů, které jsou už méně často hodnoceny jako nadbytečný stylizační rozmar, ale spíše jako nutná reakce na nově vzniklou realitu. Přestože J.-R. Armogathe (1973) klade datum neologické revoluce kolem roku 1742, kdy se téma neologismů dostalo do zorného pole Akademiků, opravdovou revoluci zažila neologie dle našeho názoru až s rokem 1789. Tehdy převratné události předbíhaly tempo lexikálních inovací a zasahovaly většinu společnosti, neologie a ideologie se prolínají a domnělé právo inovovat

jazyk se rozšířilo i mimo nejvýše postavenou společenskou elitu. Také se silně prosazuje polysémie jako zdroj tvorby neosémantismů.

Předrevoluční filozoficko-literární debata o utilitární a estetické funkci neologismů se pod vlivem revolučních hmatů a přehmatů (a s ohledem na sémantickou dynamiku politického newspeaku) náhle stáčí do sociopolitického diskurzu. Téma neologismů a zejména neosémantismů totiž v této době nestability silně rezonuje s hojně traktovaným filozofickým tématem osvícenců o tzv. „zneužívání" slov (*abus des mots*), čímž je myšlena jejich záměrně posunutá interpretace nebo sémantická vágnost.

Vzorem pro tyto úvahy byla pojednání anglického filozofa Johna Locka o sémantice slov ve 3. knize *Eseje o lidském chápání* (Locke 1700, v českém překladu Miloše Dokulila 2012). V 10. kapitole *O zneužívání slov* Locke varoval před přílišnými sémantickými posuny a před abstrakcí neologismů šířených „učenou hatlaninou" filozofických sekt (*idem*: 512–531). Lockeho kritikou „bezvýznamových výrazů" či výrazů „nových a dvojsmyslných" bez definičního rámce (*idem*: 512–515) se v předrevoluční době zabývali ve spojitosti s předsudky např. de Condillac, Voltaire, Diderot a další encyklopedisté.

Už Jean-Jacques Rousseau poukazoval na verbální zdroje sociální nerovnosti a na zneužívání některých výrazů (mj. i *citoyen* = „občan") pro udržení těchto nerovností ve svém *Discours sur l'origine et des fondements de l'inégalité parmi les hommes* [Pojednání o původu a podstatě nerovností mezi lidmi] (Rousseau 1754). Jak podotýká Ulrich Ricken, toto téma bylo lákavé po celé 18. století zejména proto, že skrze kritiku jazyka bylo možné formulovat kritiku společnosti (Ricken 1982: 42).

V revoluční době se pak „zneužíváním" slov oháněly všechny strany, jak prorevoluční frakce soupeřící mezi sebou o moc a obviňující se navzájem z manipulace významů nových revolučních termínů, tak i odpůrci Revoluce. Ti dokonce ve zneužívání slov viděli jeden z hlavních důvodů, proč se lid nechal zlákat k revolučnímu experimentu (dokladem může např. být čtrnáctistránkové anonymní dílko s výmluvným názvem *L'abus des mots*, patrně už z roku 1789).

Přeměna monarchie v totalitní demokracii se projevila v bohaté neografické produkci, která reflektovala především nový politický slovník. Definice tu jsou doprovázeny politickými komentáři, není tedy divu, že často šlo o anonymní autory, kteří se ke své práci přihlásili až po uklidnění revoluční vřavy, především pak jakobínského Teroru. Hned v roce 1790 vychází minimálně tři anonymní tituly tohoto typu:

1) žák N. Beauzéeho a obhájce revoluce Pierre-Nicolas Chantreau, publikuje pod pseudonymem Monsieur de l'Épithète (Pan Epiteton): *Dictionnaire national et anecdotique pour servir à l'intelligence des mots dont notre langue s'est enrichie depuis la Révolution, et à la nouvelle signification qu'ont reçue quelques anciens mots* [Slovník národní a humorný, určený inteligenci, slov, jimiž se náš jazyk obohatil

od Revoluce a nových významů, kterých nabyla některá nová slova] (Chantreau 1790). Jsou zde zachyceny čerstvé významové posuny, např. výše zmiňované klíčové heslo *abus* = „zneužívání“ (slov) nebo *droits* z původního významu „(daňové) povinnosti (vůči feudálovi)“ k „práva (člověka)“ aj. Patrně právě zde je poprvé definováno apelativizované proprium „gilotina“ (*guillotine*) jakožto „důmyslná mechanika, jíž je zločinec popraven, aniž by se muselo zaměstnávat mrzké hejno katů“ (*mécanique ingénieuse, par le moyen de laquelle un criminel sera exécuté, sans employer le ministere infame des bourreaux*; Chantreau 1790: 78);

2) téhož roku vychází anonymně obdobný počin: *Extrait d'un dictionnaire inutile, composé par une société en commandite, & rédigé par un homme seul, à 500 lieues de l'Assemblée nationale* [Výtažek ze zbytečného slovníku, vytvořený komanditní společností a redigovaný jedním člověkem, 500 mil daleko od Národního shromáždění], který sepsal žurnalista Jean-Pierre Gallais. Jde o politicko-lingvistickou satiru komentující ve slovníkové formě zneužívání neosémantismů ve jménu revoluce (viz např. heslo *démagogue*, najdeme zde ale i např. známé, leč církví tabuizované slovo *divorce* = „rozvod“, který měl být brzy poté legitimizován, Gallais 1790: 86–90 a 109–112);

3) pro úplnost k roku 1790 uveďme také slovníček, jehož protirevoluční autor zůstal v anonymitě dodnes. Nese název *Nouveau dictionnaire françois, à l'usage de toutes les municipalités, les milices nationales et de tous les patriotes, composé par un aristocrate* [Nový francouzský slovník, k použití všem místním samosprávám, národním milicím a všem patriotům, sepsaný aristokratem] (anonym 1790, naše podtržení). Tento počin není ani tak pokusem o lexikografické definice, ale spíše nářkem nad všeobecným úpadkem (např. heslo *roi* = „král“ odkazuje na *esclave* = „otrok“ a naopak).

Rozsah těchto dílek, kde počet hesel obykle nepřekračuje stovku, si zaslouží spíše pozornost kvalitativně-sociolingvistickou než kvantitativně-lexikografickou. Bernard Quemada v bibliografickém přehledu veškeré lexikografické produkce ve Francii za téže období vypočítává dokonce 147 různých lexikografických prací (Quemada 1968: 593–597) a tento jeho výčet ještě není úplný, jak dokazují Desmet, Rooryck a Swiggers (1990: 164–165).

S detailnějším rozborem obsahu slovníků přichází Annie Geffroyová, která v širším období před- a porevolučním, tj. mezi roky 1770–1820, eviduje celkem 27 neologicky orientovaných děl a dílek, z toho 15 vydaných mezi roky 1789–1802 (Geffroy 1986). Nadprodukce obdobných sociopolitických slovníků (*dictionnaires socio-politiques*; *idem*) nicméně charakterizuje revoluční období. Stejně tak toto období charakterizuje časté užívání adjektiva *nouveau* („nový“) v titulech slovníků. Postupně se lze ale setkat i s jiným označením, explicitněji odkazujícím k tomu,

co dnes chápeme jako neografie (*néologique, néologie, néologiste*, viz v textu podtržením zvýrazněné výskyty).

Paradoxně je toto dobově příznakové označování po roce 1803 opouštěno a slovníky nesoucí v titulu obdobnou referenci se opět na dlouhá desetiletí stávají výjimkou (*cf.* Desmet, Rooryck a Swiggers 1990: 165). Pro doložení tohoto tvrzení pokračujme v rychlém výčtu titulů deklarujících orientaci na neologické lexikum.

Roku 1792 vydává roajalista Adrien-Quentin Buée *Nouveau dictionnaire, pour servir à l'intelligence des termes mis en vogue par la Révolution* [Nový slovník termínů, které vešly do módy Revolucí, určený inteligenci] (Buée 1792). V tomto slovníku je patrně poprvé v samostatném hesle zaznamenáno adjektivální použití adverbiální konstrukce *ci-devant* pro označení zaniklých titulů a názvů – konkrétně *la ci-devant constitution* = „předrevoluční ústava" (*idem*: 11; často se toto sousloví používalo pro označení samotných aristokratů, *les ci-devant nobles* – to lze ostatně najít už i ve výše citovaném anonymu z r. 1790: 104). Objevuje se zde také výše traktovaný termín *abus* s definicí: *torts de l'ancien régime, qu'on n'ose plus mettre en avant pour justifier le nouveau* („omyly starého režimu, které se už nikdo neodvažuje vychvalovat, aby se jimi odůvodnily novoty"; Buée 1792: 4).

Ghislaine Rolland-Lozachmeurová provedla detailní textometrickou analýzu všech 73 hesel Buéeho slovníku, včetně srovnání této revoluční verze s porevoluční reedicí (2. vydání slovníku vyšlo roku 1821 po návratu Buéeho z exilu). Z této analýzy kromě jiného vyplývá nadužívání slovesa *abuser* a výskyt mnoha pasáží obsahujících sousloví *abus de pouvoir* nebo *abus d'autorité* (= „zneužití moci, resp. autority"; viz Rolland-Lozachmeur 1995: 205–210).

V neografickém zaznamenání jazykové změny během Revoluce nejkvalitnější díla tvoří paradoxně její externí pozorovatelé. V roce 1795 německému akademikovi Léonardu Snetlagovi vychází v dolnosaských Gotinkách *Nouveau dictionnaire français contenant les expressions de nouvelle création du peuple français* [Nový slovník francouzštiny obsahující nově vytvořené výrazy francouzského lidu] (Snetlage 1795). Oproti Buéemu a jeho předchůdcům je tento slovník podstatně obsažnější, *de facto* bilingvní a definičně značně přesný.

Budeme-li akceptovat Sablayrollesovu terminologii, ve které je obnovení zastaralého, pozapomenutého slova do úzu, tedy revitalizovaný archaismus, označované jako paleologismus (*paléologisme*, Sablayrolles 2000: 191), pak jsme již výše u Gallaise zmínili zajímavý paleologismus *divorce* = „rozvod". Také Snetlage zaznamenává tento tabuizovaný koncept, a to v adjektivální derivaci *divorcé* = „rozvedený" (Snetlage 1796: 71). Nejprve uvádí německý ekvivalent (*geschieden*), poté francouzskou definici (*celui ou celle qui a obtenu la dissolution entière du mariage* = „ten či ta, kdo dosáhl/a úplného rozpuštění manželství") a na závěr přidává příklad. Právě ten je nejzajímavější, protože patrně zde je úplně poprvé

lexikograficky zaznamenáno neologické femininum adjektiva v sousloví: *une femme divorcée* („rozvedená žena"; *ibidem*). Je zřejmé, že celá tato derivační řada byla pociťována většinovou společností jako neologická, i když rozhodně nebyla nově utvořená. Podle etymologické části slovníku TLFi lze ověřit, že několik výskytů adjektivální formy je známých z 15. století, slovo pak ale v důsledku silné katolizace Francie nebylo patrně šířeji v domácím prostředí používáno, resp. nemělo legitimitu pro slovníkové zaznamenání.

Snetlaga následoval o rok později německý diplomat v Paříži Karl-Friedrich Reinhard obdobně detailním slovníkem *Le néologiste français ou Vocabulaire portatif des mots les plus nouveaux de la langue Française* [Francouzský neologista aneb Přenosný slovník nejnovějších slov fr. jazyka] (Reinhard 1796). Ten je ale bohužel ve francouzských knihovnách nedostupný (pro detailnější analýzu viz Desmet, Rooryck a Swiggers 1990: 171–172).

Na revoluční změny jazyka reagovala také Francouzská akademie, konkrétně dvanáctistránkovými Dodatky, které vyšly zároveň s opožděným vydáním DAF5 v roce 1798. Tento *Supplément contenant les mots en usage depuis la Révolution* [Dodatky obsahující slova používaná od Revoluce] obsahuje 418 hesel, která byla přidána na konec DAF5, který byl dokončený ale už v roce 1793. Téhož roku byly ovšem všechny královské Akademie zrušeny a k vydání slovníku došlo až po skončení jakobínského Teroru, kdy byla činnost jazykové Akademie částečně obnovena.

Podle F. Gohina je páté vydání akademického slovníku obohaceno o relativně skromných 1887 nových hesel oproti DAF4 z roku 1762. V tomto čtvrtém vydání je naopak zařazeno až 5217 nových hesel oproti DAF3 z roku 1740 (Gohin [1903] 1970: 84). Pro ilustraci toho, co lze v souladu s moderní francouzskou neologií označit jako sdílený neologický pocit, uveďme ze strany 769 těchto Dodatků jeden konkrétní příklad: i zde figuruje módní pojem „rozvod". Konkrétně pod heslem *divorcer* („rozvést se") je uvedeno rovněž adjektivum *divorcé,-e* i substantivizované adjektivum *un(e) divorcé(e)* = „rozvedený(-á)".

V současné době nejčastěji citovaným neografickým počinem z bohaté revoluční éry, ve své době ovšem nepříliš pochopeným, je ale dvoudílný Mercierův slovník *Néologie ou vocabulaire de mots nouveaux, à renouveler, ou pris dans des acceptions nouvelles* [Neologie neboli slovník nových slov, slov vhodných k obnově nebo slov s novým významem] (Mercier 1801). Tento slovník poprvé v dějinách francouzské neografie nese v názvu hrdě ambivalentní slovo neologie (viz výše 3.2).

Na rozdíl od předchozích revolučních neografických slovníků ale reflektuje lexikon Revoluce jen částečně. Podle předmluvy Jeana-Clauda Bonneta k první reedici slovníku vůbec (realizované teprve nedávno, v roce 2009) má totiž obsáhlý

Mercierův slovník pouze 16 hesel společných se čtyřmi stovkami hesel akademických Dodatků, (Bonnet citovaný Biardem, Biard 2010: 263).

V tomto unikátním neografickém počinu se ale přesto Louis-Sébastien Mercier prezentuje jako nadšený stoupenec revolučních myšlenek. Lexikální změnu deklamuje slovy: „před plodnými výrazy *republikánského jazyka* [musí] *jazyk monarchie* nadobro vyblednout" (*les mâles expressions de la* langue républicaine [...] *il y a de quoi faire pâlir à jamais la* langue monarchique; Mercier 1801: LXXIII, jeho kurziva). Nedávno medializovaným politickým novotvarem by bylo také možné říci, že byl také opatrným „vítačem" Napoléona (*cf.* hesla *héroïser* a *généralisme*, *idem*: 520 a 297). Přesto ale Mercier v dlouhé předmluvě dává vědomě stranou neustálený slovník revolučního „boje zločinu a ctnosti" (*lutte du crime et de la vertu*; *idem*: XV–XVI) a soustřeďuje svou pozornost literáta spíše mimo politiku.

Mercierovo funkční chápání neologického procesu charakterizuje citát: „Potřeba vytváří slova, ale vkus je odsuzuje" (*Le besoin fait les mots, le goût les sanctionne*; *idem*: XIII). Debatou o utilitě novotvarů a jejich estetičnosti navazuje Mercier na spor Starých a Moderních, kdy pozitivně vnímanou neologii striktně odděluje od negativně konotovaného neologismu: „Když svému dílu dávám do názvu *Neologie*, nechci, aby bylo nazýváno *Neologickým slovníkem*" (*Quand j'intitule cet ouvrage* Néologie*, qu'on ne l'appelle donc pas* Dictionnaire néologique; *idem*: VI –VII, jeho kurziva), přičemž v poznámce obratem odkazuje na Desfontainesovu kritiku neologie a považuje jeho upozorňování na konkrétní neologismy za jednu z příčin, proč byly právě tyto lexémy uzualizovány namísto „věčného zatracení" (*réprobation éternelle*; *idem*: VII).

Přináší také dichotomii aktérů slovotvorby (po vzoru *philosophie* versus *philosophisme*): „s hrdostí jsem *Neologem* a ne *Neologistou*" (*je me fais gloire d'être* Néologue *et non* Néologiste; *idem*: VII; kurziva Mercierova). Vzhledem k Snetlagově názvu knihy a absenci jiných výskytů *néologiste* (který je dnes spíše okazionalismem nebo potenciálním neologismem) nelze ale soudit, nakolik byla tato Mercierova dichotomie v tehdejším jazykovém povědomí sdílená.

Mercier v souladu se svou předchozí spisovatelskou a dramatickou kariérou tímto slovníkem specificky navazuje jednak na Spor (viz výše), ale také na předrevoluční tradici satirických titulů, a to častým odkazováním na kreativní spisovatele: „všichni velcí spisovatelé byli neologové" (*tous les grands écrivains ont été Néologues*; *idem*: XIII), včetně své vlastní novotvorby: např. u parasynteticky vytvořeného slova *encachotés* upozorňuje, že jde o jeho vlastní výtvor z prostředí bastilského žaláře (= *cachot*), který se od prvního užití v roce 1789 široce rozšířil (*idem*: 218). Další Mercierovy idiolektální neologismy nejsou explicitně označeny, ale zřejmě jich je ve slovníku větší počet.

Jeho slovník je pokrokový zejména z hlediska morfologie. V hesle *amatrice* (*idem*: 24–32) například detailně přibližuje soudobé debaty o feminizaci maskulin, které obhajuje principy analogie (blíže Mercierovy slovotvorné postupy analyzuje např. Štichauer 2005). V témže obsáhlém hesle je také vidět soudobou kontextu-

alizaci slova neologismus ve stále převažujícím negativním významu (*il me reproche du néologisme* = doslovně „vyčítá mi neologismus (tj. „že tvořím neologismy“), *l'accusation du néologisme* = „být obviněn z neologismu“ atd.), včetně názorných příkladů, co pro Merciera je (kvalitní) neologie: např. slova *insouciance*, *aéronaute* aj. a co je (nekvalitní) neologismus: *éduqué*, *égaliser*, s odůvodněním, že tato slova jsou nadbytečnými konkurenty existujících slov *élevé*, *égaler*. Podotkněme, že všechna tato slova jsou dnes v běžném úzu, na rozdíl Mercierova subjektivně úspěšného, leč efemérního adjektiva *encachotés*.

Jak připomíná Françoise Dougnacová, recenze na Mercierovu *Néologie* byly spíše chladné (Dougnac 1982: 70). Mercierovi bylo posléze navíc zakázáno publikovat první část většího projektu neologického slovníku, stočtyřstránkový rukopis *Mon dictionnaire* [Můj slovník], s dokončenými hesly A–Artialiser. Proto mu kolega lexikolog Pierre-Claude-Victor Boiste nabídl, že zařadí neologismy, které nefigurují v *Néologie*, do druhého vydání svého *Dictionnaire universel de la langue française* [Univerzálního slovníku francouzského jazyka] (Boiste 1803). Tento slovník, který má v podtitulu uvedeno *Manuel de néologie* („Příručka neologie“), poprvé vyšel roku 1800 a podle Pruvosta měl za hlavní cíl akumulovat co největší objem lexika (Pruvost 2006: 65). Z neodborného hlediska měl ale Boistův slovník velký úspěch, protože byl až do roku 1857 celkem dvanáctkrát reeditován. Tak zajistil Mercierovi alespoň nepřímé uznání, které by si patrně býval přál pro svou *Néologie* a nedokončený velký neologický slovník.

Mercierem ale výčet slovníků s formanty *néo-/nouveau* v názvu zdaleka nekončí (viz Geffroy 1986 nebo Quemada 1968), pro ilustraci neologie za Velké francouzské revoluce (a revoluce v neologii) bude ale tento krátký výčet bohatě postačovat. Z dosud nejmenovaných počinů z tohoto období zmíníme už jen anglicky psaný titul *Lexicographia-neologica Gallica. The Neological French Dictionary* [Neologický slovník francouzštiny] (Dupré 1801), který kompletuje sérii poměrně objektivních slovníků externích pozorovatelů Revoluce (viz Snetlage a Reinhard výše). Zároveň nám poskytuje příležitost vytknout v rámci neologismů specifické a pro puristy nosné téma anglicismů.

3.4 Neologie a anglicismy

V revoluční době došlo ve Francii nejen k posunu vnímání neologismů a určité demokratizaci neologie, ale zároveň se s rostoucí industriální i mocenskou rolí Anglie zvětšoval i podíl přejímek[64] z angličtiny (přehledně dvojjazyčně např.

64 Též výpůjček, což je kalk bližší francouzskému označení *emprunt* (ze slovesa *emprunter* = „vypůjčit si“), byť obsahově nepřesnější, neboť tento termín nesprávně evokuje aspekt „vrácení“ výpůjčeného, jak připomíná Hana Srpová (citovaná Dianou Svobodovou, viz Svobodová 2007: 6).

Walter 2000). V souvislosti s tím rostla ve Francii i kritika tohoto způsobu rozšiřování slovní zásoby, spojená často spíše s módními vlivy než s utilitární pojmenovací potřebou.

Tento fakt dobře dokladují hesla *anglomane* a *anglomanie* v Duprého neologickém slovníku francouzštiny zmiňovaném výše (Dupré 1801: 19). Slovníkové zaznamenání této probritské módy zdaleka není v této době u Duprého ojedinělé. Tatáž hesla nalezneme i u Snetlaga (1795: 14), v Dodatcích k 5. vydání slovníku Akademie (1798: 766), obdobná hesla *anglomaniser*, *anglomaniaque* pak najdeme také u Merciera (Mercier 1801: 36). Na této shodě lze dokázat sdílení neologického pocitu jen stěží, neboť Dupré v podtitulu sám přiznává, že práci zkompiloval ze Snetlaga i z Dodatků. Ostatně také Snetlagova metoda je nastíněna jen zběžně – patrně šlo hlavně o excerpci soudobých literárních děl. Spíše se tedy jednalo o kulminaci výskytu relativně nového slova *anglomanie* a jeho derivátů v diskurzu tehdejší společenské elity.

Móda sama i toto kompozitum s deriváty jsou ale podstatně starší. To dokazuje ve svých slovníkových citacích opat Féraud v patrně nejstarším slovníkovém zaznamenání tohoto kompozita vůbec, a to pod sdruženým heslem *anglomane, anglomaniaque, anglomanie* (Féraud 1787, 1. díl: 112), kde tyto výrazy hodnotí jako užitečné jen pro kritiku a polemiku. Cituje mj. větu z pera Antoina Sabatiera de Castres (z roku 1774): „*Anglománie* přešla z našich knih do našich mravů“ (L'anglomanie *a passé de nos livres dans nos mœurs*; *ibidem*, jeho kurziva).

Tituly různých literárních a dramatických děl z druhé poloviny 18. století se ostatně také nesou v méně proanglickém duchu než oslavné ódy na filozofy typu Lockeho či Newtona v sérii tzv. anglických listů, tj. prací de Muralta, Voltaira či opata Prévosta (viz Vanacker 2016). Poprvé tuto přehnanou a nekritickou adoraci všeho anglického verbalizoval v roce 1757 Jean-Louis Fougeret de Monbron v pamfletu *Préservatif contre l'anglomanie* [Ochrana proti anglománii]. V roce 1772 se přidává dramatik Bernard-Joseph Saurin (knižně 1773) se svou příznačně aktualizovanou komedií *L'Anglomane*, *ou orpheline léguée*, navazující na předchozí úspěšnou komedii téměř shodného názvu *L'orpheline léguée* [Osiřelá dědička] z roku 1765 atd. Výčet všech takovýchto titulů by byl dlouhý, ale tyto dva příklady postačují k ilustraci sílící kritiky anglománie, která prostupovala tehdejší společností. Tato kritika byla sice rámcována soudobými debatami mezi intelektuály, je nutno ji ale chápat v širších souvislostech jako reakci na vzrůstající ekonomickou dominanci Anglie i jako bezprostřední emotivní reakci na čerstvé vojenské fiasko, které Francie utrpěla od Velké Británie v sedmileté válce (1756–1763).

V průběhu 18. století se tedy prestiž francouzštiny ocitá v ohrožení. Francouzština sice stále je nejrozšířenějším jazykem v Evropě, ale její vliv na ostatní jazyky se zmenšuje. Zejména v angličtině podstatně klesá počet dříve extrémně hojných přejímek z francouzštiny. Podle Gebharta, citovaného Hagègem, klesají galicismy

v angličtině tou dobou o 75 %, zatímco na opačném břehu Kanálu roste počet výpůjček z angličtiny o 200 % (Hagège 1987: 19). Souběžně s obrácením mocenských rolí se postupně objevuje pocit ohrožení jazyka a otázka anglicismů se natrvalo usazuje do obecných diskuzí o neologismech.

Tyto diskuze v puristických vlnách rezonují společností *de facto* do současnosti, jen obecnější kompozitum *anglomanie* v lingvistické sféře nahradilo modernější kompozitum *franglais*, česky snad frangličtina. Z morfologického pohledu jde o tzv. kufříkové slovo (*mot-valise*, doslovně „slovo-kufr", v Šimandlově terminologii by šlo o specifický typ tzv. blendingu, Šimandl 2013) ze slov *français* („francouzština") a *anglais* („angličtina"), které je podle *TLFi* známé od roku 1959 a od poloviny 60. let 20. století široce debatované. Rozšířit jej pomohl zejména René Étiemble titulem *Parlez-vous franglais?* [Mluvíte franglicky?], který se od prvního vydání roku 1964 stal bestsellerem puristů. Úspěšný byl tento silně antiamerický pamflet mj. i proto, že autor v mnoha reedicích doplňoval aktuální vývoj nově integrovanými přejímkami z mediálního prostoru a také komentováním stále se zpřísňující vládní jazykové politiky ve Francii v jednotlivých předmluvách (dosud poslední reedice knihy je z roku 1991). Étiemble ale patrně k této jazykové politice nepřímo přispíval touto svojí „vědeckou xenoglossofobií" (*xénoglossophobie savante*, viz Cerquiglini 2006: 591), která byla ale podle Cerquigliniho spíše vyjádřením osobního občanského rozzlobení, navíc s pozoruhodnou stalinistickou, antiimperialistickou rétorikou (*idem*: 598–599 a 604).

Odhlédneme-li od rozporuplného Étiemblova titulu, je *franglais* specifickou variantou českého blendu *czenglish*, španělského *spanglish* a celé další řady slov označujících vliv dnešní *lingua franca* na ostatní jazyky, jejichž mluvčí nadměrné přejímání více či méně intenzivně prožívají. Podle Trnkovy teorie prožívání jazyka jsou reakce mluvčích na cizojazyčné prvky v jejich rodném jazyce tak hojné proto, že se nacházejí v centru hlubokého prožívání individuálního i kolektivního, a to kvůli pociťování expresivity spojené s cizostí prvků. Právě tato cizost ale podle Trnky dynamizuje jazykový systém (Trnka 1943). V Danešově biologické metafoře jsou pak reakce na xenismy přirozenou „imunitní reakcí" jazyka na cizí elementy (Daneš 2009: 234).

K vlivu angličtiny na francouzštinu je nutno zmínit dva protichůdné aspekty, které v rámci debat o neologických výpůjčkách z angličtiny přispívají k exaltaci puristů (nejen francouzských, viz Svobodová 2009: 30–37). Na jedné straně stojí obecné konstatování, že u anglicismů trvá neologický pocit déle, což souvisí s jejich horší morfofonologickou adaptabilitou (viz známé případy *ticheurte* ≈ *T-shirt*, *pipole* ≈ *people* atd.), a tudíž nápadností v systému.

Na straně druhé je ale jejich etymologická příbuznost až provázanost (a to nejen u slov, která tzv. dvakrát přešla kanál La Manche typu *tennis* < *tenez*[65], *people*

65 Výpůjčka z angličtiny, zaznamenaná ve Francii od roku 1824 (podle TLFi), jejíž tvar byl odvozen z oblíbené středověké hry *jeu de paume* (doslova „hry dlaní"), kterou patrně během Stoleté války převzali Angličané od Francouzů. Při hození míčku soupeři zaznívalo morfofonologicky adaptované *tenez*,

< *peuple*[66]) natolik silná, že je běžné kalkování na úrovni syntakticko-sémantické. Tyto kalky často nejsou laickou veřejností vůbec vnímány, natož aby byly pociťovány jako neologismy. Právě kalk je již od prvních prací kritizujících jazykové aspekty výše zmiňované anglománie považován za nejméně nápadný, ale o to více nebezpečný prvek, který ohrožuje jazykovou integritu.

Na druhou stranu se ovšem v důsledku častého přejímání substantiv na *-ing* (a později i jejich autochtonního tvoření, např. *footing, caravaning*, viz Walter 1983: 14) za současného důkladnějšího napodobování anglické výslovnosti v souvislosti s výukou angličtiny ve školách ustálil ve francouzštině nový foném, velární nazála /ŋ/. Studie datací těchto výpůjček na *-ing* v různých typech lexikografických počinů u Walterové (1983: 16–19), tak i novější excerpce jejich datace ve slovníku *Le Petit Robert* (dále PR) provedená Mudrochovou (2017: 9–10) shodně potvrzují, že zatímco do 18. století včetně se tento typ výpůjček nově vyskytoval v řádu jednotek, v době sílící anglománie v 19. století jejich počet skokově narostl (14 u Mudrochové v PR, 46 u Walterové). Ve 20. století pak jejich počet roste už mnohonásobně (celkem 96 v PR podle Mudrochové, 126 v excerpci Walterové – jen do r. 1983).

Geografická blízkost sehrávala vždy důležitou roli (např. nejstarší datace výpůjčky *meeting* spadá podle *TLFi* těsně před Revoluci do roku 1786, v českém prostředí až asi o století později, kdy např. *Příruční slovník jazyka českého* uvádí citace z Raise a Baara).

Spolu s postupnou internacionalizací slovní zásoby v režii angličtiny jde ale o výbušnou kombinaci pro výše zmiňované prožívání jazyka, kdy je souběžně těžce pociťována i ztráta mezinárodní prestiže francouzského jazyka. Na rozdíl od českých nedotažených pokusů (viz Svobodová 2007: 127) se tudíž ve Francii prosadily poměrně přísné jazykové zákony (1975 zákon Bas-Lauriol následovaný v roce 1994 zákonem Toubon, viz detailněji např. Kolářiková 2014). Navíc byly roku 1966 založeny a poté politicky značně podporovány tzv. terminologické komise (jež řídí hlavní *Commission d'enrichissement de la langue française* [Komise pro obohacování francouzského jazyka], až do roku 2015 známá jako *Commission générale de terminologie et de néologie* [Generální komise pro terminologii a neologii]). Jejich prioritním cílem je navrhovat domácí ekvivalenty pro cizojazyčné přejímky, především anglicismy (např. pro *listing* ekvivalent *listage*, pro již zmiňovaný *meeting* synonymum *réunion* atd.).

---

tj. imperativ 2. os. pl. francouzského slovesa *tenir*. TLFi uvádí datace a tvary z Oxfordského slovníku, které dokazují metonymický přenos imperativu na označení „hry dlaní", předchůdce novodobého tenisu: cca 1400 *tenetz*, cca 1440 *teneys*, 1441 *tenyse*, cca 1460 *tenys*).

66 Z odvozeniny latinského *populus* převzala starofrancouzský tvar *pueple(s)* anglonormandština. Francouzština pak přejímá anglické *people* ve významu *people journalism* (tj. „bulvární tisk"). Podle slovníku *Le Petit Robert* se tak děje po roce 1988. Od roku 2007 uvádí tentýž slovník také tvary *pipeule* a *pipole*, odpovídající možným ortografizacím fonologicky adaptované formě přejímky.

Situace ve Francii má svá specifika, která není možné generalizovat ani pro ostatní frankofonní země v Evropě s jejich vícejazyčností (Belgii, Švýcarsko, Lucembursko), natož srovnávat se situací mimoevropských frankofonií. Specifický ambivalentní náhled na neologické anglicismy mají od 18. století Frankokanaďané, kteří se výše uvedenou prohrou Francie v sedmileté válce dostali pod anglickou nadvládu, a tudíž do značně obdobné situace jako mluvčí češtiny v dominantním germanofonním prostředí. Přínos quebeckých „obrozenců" a později lingvistů do debat o potenciální i reálné hrozbě angličtiny pro francouzský jazykový systém i do terminologické praxe ponecháme stranou, byť byl od 2. poloviny 20. století zásadní (viz Podhorná-Polická a Vašková 2015, česky Daneš 1986 a v historických souvislostech pak zejména Kyloušek 2005: 306–314).

3.5 Vztah neografie a sociolektografie

Pro nově přejaté anglicismy i pro další neologismy vzniklé v důsledku kontaktů jazyků (včetně výpůjček z regionálních variant francouzštiny) obecně platí, že se jejich první lexikografické zaznamenání mnohdy odehrálo mimo slovníky všeobecného jazyka, tedy spíše ve slovnících specializovaných. Tvorbu slovníků sociolektů různých zájmových či sociálních skupin souhrnně označujeme jako sociolektografii. Stejně jako pro neografii také pro ni platí, že období Velké revoluce, tedy přelom 18. a 19. století, lze považovat za první etapu zvýšeného a od té doby již kontinuálního zájmu (především amatérských) lexikografů o projevy jazykové variability a o objasňování významu domněle či reálně utajovaných (tj. kryptických) slov různých sociálních skupin.

Systematické slovníkové zaznamenávání sociolektů ve Francii započíná v Chartres v revolučním roce IX (tj. 1800) francouzsko-argotickým slovníčkem obsahujícím 216 položek, který byl publikován spolu s popisem procesu pod názvem *Histoire des brigands chauffeurs et assassins d'Orgères* [Historie podpalovacích banditů a vrahů z Orgères] (Leclair [1800] 2006). Slovníček byl pořízen úředníkem Pierrem Leclairem při soudním procesu s bandou zlodějů zadržených v Orgères-en-Beauce pro účely dekryptace jejich dorozumívacích metod a loupežných technik. Pro chartreského úředníka bylo výrazivo nové a předpokládalo se, že záměrně tajné, lze jej tedy dnešní terminologií označit jako soupis sociolekticko-neologických výrazů.

Zadržená banda lupičů byla jednou z mnoha, které se během Revoluce po hladomorem zdecimovaném francouzském venkově potulovaly. Pojmenování *chauffeurs (de pied)* = „podpalovači (chodidel)" získali na základě kruté zvyklosti, kdy své oběti přepadli v noci v domě a mučili přikládáním žhavých uhlíků pod chodidla, aby je tak donutili vypovídat, kde mají uschované úspory a cennosti.

Tento ryze argotický slovník je roku 1808 následován podstatně noblesnějším titulem *Dictionnaire du bas-langage, ou des manières de parler usitées parmi le peuple*

[Slovník nízkého jazyka neboli způsobů mluvy užívané mezi lidem] (d'Hautel 1808).

Jedná se o obsáhlý dvoudílný slovník „podřadných a mrzkých výrazů, které je třeba vymýtit z dobré konverzace" (*les locutions basses et vicieuses que l'on doit rejeter de la bonne conversation*), jak píše autor a zároveň vydavatel Charles-Louis d'Hautel v podtitulu slovníku. V předmluvě upozorňuje, že tímto slovníkem nechce pobízet ke zdokonalování jazyka (*initier à la perfection du langage*), klade si za cíl:

> „... spíše důrazně upozornit na ty nízké a mrzké výrazy, na ty četné barbarismy, které se pod názvem *hovorové výrazy* vkrádají dennodenně do konverzací, a zesměšnit ty divné a nevkusné neologismy a ty nepřesné termíny, u nichž se zdá, že škodlivý úzus už nějakou dobu toleruje jejich zneužívání." (*idem*: II; jeho kurziva, námi podtrženo)[67]

Zároveň ale obratem upozorňuje, že si nedává za cíl sbírat komické výrazy, jako to dělal exulant v Amsterdamu Philibert-Joseph Le Roux (psáno též Leroux) ve svém *Dictionnaire comique, satyrique, critique, burlesque, libre et proverbial* [Komický, satirický, kritický, burleskní, nezávislý a příslovečný slovník] (Le Roux 1718). Z této výmluvné citace je zřejmé, že d'Hautelův slovník lze řadit jak mezi satirickou neografii v Desfontainesově duchu, která má za cíl „zesměšňování divných a nevkusných neologismů", tak mezi pokračovatele kontrarevoluční neografie (viz *abus* neboli zneužívání významu termínů v novém politickém uskupení).

Zároveň jej lze řadit i mezi významné počiny sociolexikografické. Hovorové výrazivo je pro d'Hautela sice barbarsky nízkého původu, nicméně na rozdíl od vyumělkovaného stylu burleskních autorů je pro něj stále hodné zaznamenání. I přes deklarované vysoké estetické cíle určené pomalu se restauruující šlechtě preferuje d'Hautel kreativitu prostého lidu (*le vulgaire*) před kreativitou salonní:

> „kromě toho, že tyto výrazy, které byly vytvořeny úmorně a umělecky, nemají tutéž energii a originalitu, která bez úsilí vychází z úst lidu, a navíc většina z nich k lidu ani nedorazí." (*idem*: III)[68]

67 V originále: «que de signaler avec sévérité ces locutions basses et vicieuses, ces barbarismes nombreux, qui, sous le titre d'*expressions familières*, se glissent journellement dans la conversation, et de livrer au ridicule ces néologismes bizarres et de mauvais goût, ces termes impropres dont un usage pernicieux semble depuis quelque temps tolérer l'abus.»

68 V originále: «outre que ces expressions travaillées péniblement et avec art, n'ont ni énergie ni l'originalité de celles qui sortent sans effort de la bouche du vulgaire, la plupart d'ailleurs ne sont point parvenues jusqu'à lui.»

Slovník zahrnuje i termín *argot*, který d'Hautel definuje jako:

> „jazyk podomních prodejců mezi sebou, který se skládá z části z burleskních termínů, z barokních neologismů a ze starých slov, které úzus odhodil; toto označení nese také nářečí budižkničemů, zlodějíčků, které je pro počestné lidi nesrozumitelné."[69] (*idem*: 42)

Podtržením pasáží ve výše uvedených citacích chceme poukázat na fakt, že v d'Hautelově mentální koncepci jazyka byla neologie nedílnou součástí a důležitou podmnožinou popisovaných sociolektů.

Produkci slovníků slangu a argotu namísto slangografie a argotografie označujeme pod výhodnější hyperonymum sociolektografie, které umožňuje vyhnout se přesnému definování hranic mezi těmito dvěma zažitými termíny v české jazykovědě. Ne vždy totiž slovníky obsahují tak odlišné materiálové zdroje jako tyto dva sociolexikografické počiny z počátku 18. století. U Leclairova soupisu by označení argotografie odpovídalo dnešnímu chápání termínu soupisu mluvy společensky škodlivých skupin s akcentovanou kryptickou funkcí, d'Hautelův slovník bychom označili spíše za soupis slangografický, tj. obsahující zejména výrazy ze soudobého obecného slangu, ale s přesahy jak do argotu, tak i do hovorové mluvy.

Považujeme-li tyto dva slovníky za první sociolektografické počiny v souvislé řadě dalších, neznamená to, že by byly první svého druhu. Stejně jako neologismy byly i sociolektismy před tímto obdobím zapracovávány autorsky – notoricky známí jsou i u nás argotizující spisovatelé François Villon v 15. století a François Rabelais v 16. století. Byly také mytizovány a popularizovány – 1629 Chereauovo imaginární *Království Argotu* (viz níže), 1725 de Granvalův *Cartouche*, od roku 1743 tzv. *poissard*, tj. mluva pařížské tržnice Les Halles u dramaturga Vadého atd. Výčet nejstarších zdrojů podává už v roce 1856 F. Michel a po něm mnozí další (viz Yve-Plessis 1901, Sainéan 1907 a 1912 zde výše v kap. 2.2.2, recentně např. Delaplace 2013 aj.).

I přesto, že *gergon, vulgare trutanorum* („žargon, mluva potulných žebráků") je znám už od 13. století, lexikografické záznamy sociolektů se až do konce 18. století počítají na jednotky. Přinášejí ale cenné důkazy jak o genezi termínu *argot*, jeho koexistenci a konkurenci se starším synonymem *jargon*, tak i o zdrojích nápadné lexikální konvergence s pozdějšími sociolektografickými počiny.

Vůbec nejstarším známým soupisem sociolektu je přepis manuskriptu glosáře z poloviny 15. století, dokladující výrazivo loupeživé bandy, které se říkalo

69 V originále: « langage des porte-balles entr'eux, et qui se compose en partie de termes burlesques, de néologismes baroques et de mots anciens que l'usage a rejetés ; on donne aussi ce nom au patois des vauriens, des filous, qui est inintelligible pour les honnêtes gens. »

Coquillars, později *Coquillards* (původ označení je sporný, je ale určitě odvozený ze slova *coquille* = „mušle"). Šlo patrně o několik stovek bývalých vojáků rozpuštěné armády po ukončené stoleté válce (1453), kteří vyráželi na loupežné akce do okolí Dijonu, tehdy hlavního města Burgundského vévodství, načež zhýralým životním stylem při „odpočinku" ve městě pobuřovali měšťanstvo.

Tento glosář argotu byl sice pořízen při soudním procesu s touto bandou v roce 1455, ale zůstal nepovšimnut v dijonských archivech téměř čtyři století. Městský archivář Joseph Garnier jej objevil a roku 1842 publikoval v malé, jen desetistránkové publikaci s názvem *Les Compagnons de la Coquille, chronique dijonnaise du XVe siècle* [Bratrstvo Mušle, dijonská kronika z 15. století] (Garnier 1842).

Označení *Coquillards* ale na rozdíl od glosáře v mezičase zapomenuté nebylo. Důkaz, že bylo ve větších městech známé nepřetržitě, přináší například heslo *Coquillards* ve slovníku doprovázejícím Vidocqovy „Zloděje" (*Les Voleurs*) z konce roku 1836 (Vidocq [1836] 2007: 17). Doprovodný „Slovník argotu" (*Dictionnaire d'argot*) nesoucí jméno slavného galejníka Eugèna-Françoise Vidocqa, který se stal hlavním policejním komisařem a proslavil se v kriminalistice metodami infiltrace, patrně nebyl sepsán jím osobně (autorství slovníku bývá přisuzováno Saint-Edmemu, viz Esnault 1965), tak či tak je ale toto dílo o šest let starší než Garnierova publikace.

Coquillards jsou zde definováni jako žebráci v ulicích Paříže, organizovaní v mystické korporaci vedené Velkým Šéfem (*Grand Coësré*) na Dvoře zázraků (*Cour des miracles*), kteří se vydávali za poutníky z galicijského Svatého Jakuba (španělsky Santiago de Compostela) nebo ze Svaté země. Podomním prodejem ženám a zbožným lidem draze prodávali mušle svatého Jakuba neboli hřebenatky svatojakubské, které si vázali na límce oděvu (Vidocq [1836] 2007: 17).

Mystický středověký „Dvůr zázraků" proslavil Victor Hugo v Chrámu Matky Boží v Paříži (*Notre-Dame de Pari*s, Hugo 1831), kde podal romanticko-historizující popis středověké Paříže z 15. století. Proslavil tak jeden z patrně devíti pařížských chudinských ghett, tzv. Velký Dvůr zázraků, který přiléhal k hradbám v dnešním druhém obvodu a zlikvidován byl kolem roku 1667. Podle lidové etymologie doložené Henrim Sauvalem, historikem Paříže z přelomu 17. a 18. století, který inspiroval Hugovy popisné pasáže, nesly všechny tyto nebezpečné chudinské čtvrti označení „dvůr zázraků" proto, že se do nich večer žebrající mrzáci vraceli a „jako zázrakem" se uzdravili z předstíraných zranění a nemocí (Sauval, citovaný Geremkem, Geremek 1991: 191–196). Polský historik specializovaný na pozdně středověkou francouzskou chudinu Bronisław Geremek ale připomíná, že obdobné názvy měly chudinské čtvrti i jinde ve Francii (*rue des Miracles* [ulice zázraků] v Bourges, *cave des miracles* [sklep zázraků] v Rouenu atd.; *ibidem*).

Les Coquillards figurují ale už o dvě století dříve v Chereauově slavném „Žargonu“ (kolem roku 1630, viz níže), konkrétně ve výčtu jmen provinčních uskupení korporace žebráků, z nichž jedno neslo honosný název „království Argotu“ (*royaume de l'Argot*). Figurují také v jedné z písní o Argotu, kterých je v této slavné knize několik (Chereau [2. vyd., asi 1629, s. d.]: 9 a 43). Stejně jako u Vidocqa, který se ostatně k Chereauovu dílu otevřeně hlásil, tu jsou definováni jako poutníci z galicijského Svatého Jakuba a prodejci mušlí – hřebenatek, mezi nimiž jsou i tací, „kteří žebrají na Mušli, ale nikdy tam nebyli“ (*qui truchent sur le Coquillard & qui n'y furent iamais*; *idem*: 28–29).

S označením *Coquillards* se setkáváme také ve výše citovaném románu Victora Huga Chrám Matky Boží v Paříži, který z Chereauova popisu hierarchie království Argotu čerpal inspiraci pro barvitý a překladatelsky obtížný popis procesí doprovázející Quasimoda na cestě na Nábřežní náměstí. Nejprve v této scéně popisuje Egypt (čímž myslí romské etnikum) a následně jednotlivé typy městské chudiny (Hugo [1831] 2006: 98–99):

> „Pak šlo království hantýrky; to jest všichni francouzští zloději, v oddílech podle důstojenství, takže nejprostší šli první [...] většinou mrzáci, tito kulhaví, oni jednorucí, dále zakrslíci, uměle nemocní, ten vzteklinou, onen padoucnicí, i třeba starobou, žebráci po vyhoření, z poutního slibu, ze siroby, prostí, odranci a cechovní tuláci, kramáři a hmatáci, šibalové, syčáci, svatouškové, arcidarebáci – výčet, že by unavil Homéra. Uprostřed odboru hmatáků a arcidarebáků stěží bylo rozeznati krále chátry, velkého Chachara...“[70] (Hugo [1831] v překladu J. Fialy 1928: 79, námi podtrženo)

V citaci podtrhujeme místo, které odpovídá originálnímu označení *les coquillarts*, podle překladatele Jaromíra Fialy snad „uměle nemocní“.

Překladatel ale měl s touto pasáží i s mnohými jinými, které obsahovaly výrazy z francouzských historických sociolektů, značné problémy – ostatně bez internetu a hlubších znalostí z historie francouzské sociolektografie by tyto pasáže dělaly problémy jistě i novodobým překladatelům. Do češtiny bylo „království Argotu“ (*royaume d'argot*) překládáno jako „království hantýrky“, a to jak v tomto pátém překladu do češtiny Fialou v roce 1928, tak už v prvním (z roku 1864) Vincencem Vávrou-Haštalským (zde ale ještě jako „říše“) a stejně tak i v zatím posledním českém překladu, sedmém v pořadí, Milenou Tomáškovou (z roku 1955).

70 V originále: « Puis c'était le royaume d'argot: c'est-à-dire tous les voleurs de France, échelonnés par ordre de dignité; les moindres passant les premiers [...] la plupart éclopés, ceux-ci boiteux, ceux-là manchots, les courtauds de boutanche, les coquillarts, les hubins, les sabouleux, les calots, les francs--mitoux, les polissons, les piètres, les capons, les malingreux, les rifodés, les marcandiers, les narquois, les orphelins, les archisuppôts, les cagoux; dénombrement à fatiguer Homère. Au centre du conclave des cagoux et des archisuppôts, on avait peine à distinguer le roi de l'argot, le grand coësre... »

Překlad *argot* = „hantýrka“ je přinejmenším po Fialu v souladu s tehdejším nejběžnějším označením sociolektů (viz Nováčkův časopis *Hantýrka*; 1935–1936). Poddaní tohoto zrcadlově monarchistického uskupení, francouzsky *argotiers*, jsou přeloženi následovně – Vávrou-Haštalským jako „hantýráci“ (např. Hugo 1864: 101), Fialou i Tomáškovou jako „hantýrníci“. Již zmiňovaný *Cour des Miracles* překládá Vávra-Haštalský jako „nádvoří zázrakův“ (*idem*: 93), ale Fiala s Tomáškovou shodně jako „Dvůr divů“. S převodem nejvyšší autority na Dvoře zázraků, který je označován Hugem jako *roi de Thunes, successeur du grand coësre* (Hugo [1831] 2006: 124), si každý z překladatelů (ne)poradil po svém:

- Vávra-Haštalský: „král z Thunesu, nástupce velkého Coësre-a“ (Hugo 1864: 92),
- Fiala: „král thunský, nástupce velkého chachara“ (Hugo 1928: 100),
- Tomášková: „králem thunským, následníkem velikého coesra“ (Hugo 1955: 84).

Nutno dodat, že s dnešní běžnou znalostí obecně slangového slova *tunes* (psáno též *thunes*) = „prachy, love“ by sice šlo odvodit pro první označení „král prachů“, ale z historických glosářů je patrné, že *la thune* je „almužna“, vhodnější by tedy byl překlad „král almužen“ nebo „král žebroty“. S druhým označením (slovo *coësre*, zapisované také *coesre*) si doposud nevědí rady ani etymologové, shodují se ale na sému /vůdcovství/ (viz Pechon de Ruby 2007: 225). *Grand Coësre* by tedy mohl být přeložen např. jako „Velký šéf“ nebo „Velmistr žebráků“. Podotkněme, že ve filmovém zpracování Angeliky, kde se toto označení také objevuje, je uveden překlad „Velký korzár“, respektující přinejmenším hláskovou podobu slova.

Touto literárně-překladatelskou odbočkou chceme poukázat na možnosti zajímavého diachronního zkoumání překladových pokusů francouzského argotu, a to nejen na materiálu románů notoricky známých autorů Victora Huga či Honoré de Balzaca, ale třeba i na pěti českých překladech argotizujícího Eugèna Sua v jeho „Tajnostech pařížských“ (*Les Mystères de Paris*; Sue 1842–1843).

Tento malý exkurz uvádíme ale i proto, že z těchto ukázek je dobře patrný mytologický archetyp „zločinecké monarchie“ (*monarchie du crime*, Toureille 2007). S ním se lze setkat od pozdního středověku v různých formách jako se zrcadlově projektovaným mentálním obrazem elit, která si sociální odlišnost podle Valérie Toureillové koncipovala v jediném tehdy představitelném hierarchickém modelu, tedy monarchistickém (*idem*: 503).

Vraťme se ale zpět ke Garnierovu glosáři Coquillardů, který lze považovat za pomyslnou startovní čáru soustavného vědeckého zájmu o sociolekty ve Francii. Publikování necelé padesátky výrazů jednoho středověkého argotu, pouhé dvě strany

textu (Garnier 1842: 8–9) vzbudily obrovský zájem lingvistů, zdaleka však ne ihned. Garnierův objev patrně ještě nebyl známý Francisquovi Michelovi, který v roce 1856 filologicky analyzoval až glosáře z konce 16. a začátku 17. století (viz Pechon de Ruby a Chereau níže – Michel 1856: 18–25). Nijak jej nekomentuje ani Lorédan Larchey v předmluvě ke svému slavnému slovníku *Les Excentricités du langage français* [Perifernosti francouzského jazyka] (pět vydání mezi lety 1858–1865, poté šestkrát reeditovaný a doplňovaný pod pozměněnými názvy, mj. jako *Dictionnaire historique, étymologique et anecdotique de l'argot parisien* [Historický, etymologický a anekdotický slovník pařížského argotu] Larchey [1872] 2013).

Až do 90. let 19. století tedy zůstal Garnierův soupis patrně bez povšimnutí lingvistů. Zájem o žargon Coquillardů vzrostl až zásluhou Marcela Schwoba, který roku 1892 z originálního znění slovníčku z dijonského archivu publikoval výňatky (celý text pak Sainéan 1912), a tím strhl lavinu zájmu o historický argot.

Schwob se začal po roce 1890 hlouběji zabývat dešifrací Villonových balad a popularizoval také pravděpodobné napojení Villona na některé členy bandy Coquillardů (např. Schwob 1912, k českému překladu Schwobova výkadu Villonova života a díla viz Schwob 1995). Nutno dodat, že vědecký zájem o dílo Villona byl konstantní už přinejmenším od dob anotované reedice Villonova díla Clémentem Marotem (1533) a studováno je dodnes (např. teorie homosexuálního podtextu balad – viz Guiraud 1968, nebo kritická edice Schwobovy analýzy – viz Delaplace 2011 aj.).

Tehdejší lingvistické „villonománii" značně přispěl také Auguste Vitu, konkrétně rozborem žargonu jedenácti Villonových balad, z nichž pět bylo do té doby neznámých a které Vitu čerstvě objevil ve Stockholmském královském archivu (Vitu 1884).

Výrazivo obsažené v Garnierově glosáři bývá označované jako *jargon*, ale také jako *jobelin*, což je termín označující sociolekt žebráků a koňských handlířů z 15. století, z kořene *job* (viz sloveso *jobarder* = „podvádět", *job* = „šejdíř"), což odráží například titul přepracované verze Vituovy publikace *Le jargon et jobelin* (Vitu 1889). Méně známý termín *jobelin* je odvozen podle názvu jedné z publikací Villonových balad, konkrétně z posmrtného vydání obsahujícího šest zbývajících balad, které Vitu analyzoval. Za jejich autora je Villon považován na základě názvu, který pro jejich publikování zvolil pařížský vydavatel Pierre Levet: *Jargon et jobelin dudit Villon*. Mezi touto nejstarší známou edicí Villona z roku 1489 a Marotovou reedicí roku 1533 bylo jeho dílo reeditováno přinejmenším dvacetkrát, přičemž v něm editoři nakumulovali tolik chyb, že si už tehdy Marot dal za cíl Villonovo dílo „zachránit před zničením" (Dop-Miller 1991: 217).

Možnosti rekonstrukce originálu samozřejmě v průběhu času klesaly a nový impulz pro revizi významů historického argotického lexika z Villonových balad,

jakým byl glosář z procesu Coquillardů, dynamizoval a objektově konkretizoval celou disciplínu, která se dnes ve Francii označuje termínem *argotologie*.

Historie zaznamenávání sociolektů ve Francii lze v kontinuálně známých glosářích lexika ilegálních uskupení ale dostopovat nejdále do historie pouze do posledního desetiletí 16. století. Starší záznamy argotu samozřejmě známy jsou. Až na glosář, který sepsal o sociolektu žebráků královský chirurg François Rasse des Neux (zapisován taky jako Noeux, patrně roku 1566) a objevil/publikoval až roku 1913 Emmanuel Philippot, ale nemají lákavou slovníkovou formu. Ta byla bezpochyby důležitým atributem „prodejnosti" literárních děl a dílek, která tyto glosáře ukrývala.

Analyzujeme-li tedy několik nejstarších dokladů včetně jejich reedic, je možné konstatovat, že pro historii francouzských sociolektů mezi koncem 16. a 18. století (s přesahy do století devatenáctého) jsou charakteristické následující tři rysy:

1) vysoká míra imaginace/fikce (motiv vysoce strukturovaných ilegálních korporací s jednou hlavní autoritou – králem a jemu poddanými skupinami specialistů na různé sociálně závadné či obtěžující činnosti – zlodějství, žebráctví, podvodný či podomní prodej zboží atd.),

2) stylizace do tzv. pikareskního románu (*roman picaresque*, kde je hlavní postavou dobrodruh žijící za hranou zákona),

3) četné a často přibližné či libovolně revidované reedice několika stěžejních děl, které se patrně šířily jako tzv. *littérature de colportage* (kolportážní literatura neboli podomní prodej knih určený lidovým masám), kde patrně významnou roli hrálo knihtiskařství Oudotových ve středofrancouzském městě Troyes (založené roku 1602, patrně podle sešitových modrošedých obalů jejich cenově dostupných a nekvalitně tištěných knih se pro lidové čtení rozšířilo označení „modrá literatura" = *littérature bleue*).

Nejstarší kontinuálně známé sociolektografické dílo je až z konce 16. století, tedy o více než století starší glosář Bratrstva Mušle. Roku 1596 vydává v Lyonu jistý Pechon de Ruby titul *La Vie Genereuse des Mercelots, Gueuz, ét Boesmiens, contenans leur façon de vivre, subtilitez & Gergon* [Odvážný život falešných podomních prodejců, žebráků a cikánů obsahující jejich způsob života, fígle a žargon] (Pechon de Ruby 1596, v kritické reedici komparující různé verze knihy od Denise Delaplaceho pak 2007). Na konci knihy se nachází slovníček o 153 položkách řazený tematicky, kde je sepsaný sociolekt označen jako *blesquien*, tedy jazyk tzv. *blesches*, podomních prodejců s nevalnou pověstí putujících po kraji (tedy ekvivalent výše popisovaného termínu *jobelin*). Upozornění na slovníček s tímto názvem (*dictionnaire en langage Blesquien*) figuruje už na titulní straně knihy, včetně avíza „s vysvět-

lením v lidové řeči“ (*avec l'explication en vulgaire*). Patrně i proto mělo toto malé, ale pionýrské pikareskní dílo o 39 stranách ve své době poměrně velký ohlas. To dosvědčuje série reedic z počátku 17. století, mj. také ve výše zmiňované Oudotově tiskárně v Troyes roku 1627.

Podle podtitulu knihy je patrné, že dodnes přesněji neidentifikovaný „urozený Bretonec“ (*Gentil'homme Breton*) s pseudonymem Pechon de Ruby mezi skupinami postupně uvedenými v titulu knihy zamlada žil (*ayant esté avec eux en ses ieunes ans*), vyplývá z něj také, že tyto skupiny evaluuje pozitivně (*où il a exercé ce beau Mestier* = „kdy vykonával toto pěkné povolání“), přičemž z jednotného čísla vyplývá, že měly průnikovou činnost, která je spojovala (z textu pak vyplývá, že šlo o krádeže). Ze slovníčku pak lze odvodit, že *pechon de ruby* je argotický výraz pro *enfant esveillé*, tedy „zvídavé dítě“ (Pechon de Ruby 1596: 38). Jak upozorňuje v kritické reedici Denis Delaplace, už z názvu je patrná ironie či fraška, mnohé dobové biografie světců totiž začínaly tou dobou názvem *la vie de*, také adjektivum *genereuse* (ve významu „ušlechtilý, odvážný“) bylo antifrází pro společností nepřijímané pracovní praktiky všech tří skupin, které Pechon s obdobným obdivně-ironickým nadhledem vykresluje dále v textu (Pechon de Ruby a Delaplace 2007: 22). Na rozdíl od podtitulu knihy, který je ve 3. osobě, je celý text psán netradičně v první osobě, poutavou vypravěčskou formou. Pechon v této silně satiricky pojaté autobiografii popisuje nejprve hierarchii organizované skupiny, kterou vede *Grand Coesre* a jeho pomocníci *cagou(z)* zaškolují nováčky do fíglů „řemesla“ i jazykových zvyklostí prvních dvou jmenovaných skupin, podomních prodejců a žebráků.

Interpretace některých částí hesel glosáře je dodnes sporná. Ostatně jasný není ani výklad Pechonova původu. V textu sice upřesňuje, že přichází z okolí bretaňského Redonu (Pechon de Ruby 1596: 14), nicméně o tomto geografickém původu lze vzhledem k jeho „zvídavým“ (možný význam je i „zlodějským“) aktivitám přinejmenším pochybovat, vezmeme-li v potaz celkově ironicky vyznívající podtitul knihy, ale také glosář Coquillardů (1455), kde se tvrdí, že *ung breton c'est ung larron* („Bretonec znamená zloděj“ – viz Sainéan 1912, 1. díl: 96). I mnohé jiné dobové zdroje lidem z Bretaně přisuzují vlastnosti zlodějů, jak poukazuje Sainéan (1912, 1. díl: 84).

Ostatně lépe na tom nejsou ani Češi. Samostatně fungující skupiny kočovníků jsou v textu označovány jako *Boesmiens* či *Boësmiens* (později jako *Bohémiens*), tj. původem z Čech (francouzsky *La Bohême*), ale také jako *Egyptiens* („Egypťané“). Pechon de Ruby je popisuje jako odborníky na padělání peněz, hazardní hry a vykrádání usedlostí v období žní (Pechon de Ruby 1596: 31–33).

Takto byli minimálně od poloviny 15. století označováni kočovní Romové. Středověký historik Étienne Pasquier ([1581] 1621: 392–394) cituje pasáž nejmenovaného pařížského teologa o příchodu asi stovky Romů do Paříže v srpnu roku 1427, vnitřně hierarchizovaných, ale extrémně chudých. Přidává také informaci o výno-

su ze září roku 1561, podle kterého mají pod hrozbou galejí nebo tělesných trestů opustit království do dvou měsíců všichni „podvodníci, kteří si propůjčili jméno Češi nebo Egypťané“ (*imposteurs qui empruntoient le nom de Bohemiens, ou Egyptiens*; *idem*: 394).

Z nejstarších líčení Romů od Pasquiera a dalších historiků se neustálým opakováním přisuzovaných vlastností vytvořil následně neměnný topos, který předem ztěžoval jakékoli pokusy o integraci, jak připomíná soudobý historik Martin Rheinheimer (2003: 132–133). Úspěch Pechonovy autobiografie k utvrzení tohoto stereotypu ve své době patrně také značně přispěl.

Dnes jsou ve Francii Romové nazýváni spíše jako *Manouches* nebo *Gitans*, případně neutrálnějším *Tsigans* nebo *Tzigans*. Jelikož přicházeli v době jarmarků a poutí do kontaktu s ostatními kočovnými skupinami (především drobných podomních prodejců – tzv. *colporteurs*, potulných žebráků aj.) a byli aktivní v šedé až černé ekonomice, mnozí lexikografové 18. a 19. století asociovali jejich jazyk s argotem (viz Delaplace 2013: 245). Výpůjčky z romštiny jsou každopádně již od středověku stálým zdrojem obohacování francouzských sociolektů. Dodejme, že dodnes je ve Francii část romského etnika stále kočovná (užívající zejména dialekty *sintó*, případně na jihu *caló*), diskurzně deetnizovaná pod eufemistickým označením *gens de voyage* („lidé na cestách“). Novější romští migranti z východní Evropy (užívající především různé středo- a východoevropské dialekty *romani*) se naopak spíše soustřeďují do měst, nejčastěji do multietnických předměstských čtvrtí, přičemž obohacují místní sociolekty. Při přejímání je produktivní zejména nesklonná slovesná sufixace na – *av(e)* – např. *chourav* = „čórnout“ (viz také zde níže v kap. 4.4 sloveso *bicrave*), difundovala také série antroponym: *moré* = „more“, *gadji* = „(bílá) holka“ aj. Případně se reaktivují nebo sémanticky posouvají staré argotismy, které byly dříve převzaté z jiných dialektů romštiny, kde je typickým příkladem dvojí přejímky sloveso *marav(er)*, přejaté ze dvou různých zdrojů = nejprve známé ve starém argotu ve významu ze *sintó* i *caló* „zabít“, dnes v předměstském slangu mládeže spíše ve významu z *romani* „zbít“ (Goudaillier 2001: 191).

Ve výčtu základních zdrojů francouzské historické sociolektografie konce 16. století nelze nepřipomenout malý a neuspořádaný slovníček z prostředí zlodějů, žebráků a potulných kramářů-podvodníčků, který se nachází na konci *Qvinziesme Seree* [Patnáctého večera] z „Druhé knihy večerů“ (*Second livre des Serees*). Ta je součástí celkem třísvazkového díla Guillauma Boucheta obsahující vyprávění urozených účastníků rozhovorů na různá aktuální témata během fiktivních 36 večerů (*serees*, v pozdějších reedicích zapisováno často jako *sérées* = *soirées* („průběh večera, večírek“).

Patnáctá kapitola neboli večer s názvem *Des Larrons, des Voleurs, des Picoreurs & Mattois* [O chmatácích, zlodějích, lapcích a falešných podomních prodejcích] obsahuje různé anekdoty ze života potulných band, které mají obdobný ráz jako

u Pechona de Rubyho a nápadně shodné je i množství hesel v obou glosářích. Nápadná je ale i shoda s glosářem Coquillardů: např. „chléb“ je označen jako *artois* u Pechona a jako *artis* u Boucheta, ale už o více než století dříve jako *arton* u Coquillardů (1455, viz Sainéan 1912, 1. díl: 97). Také označení pro „víno“ jako *pihouais* u Pechona a jako *piuois* u Boucheta vykazuje stejný základ pouze s malou dialektální změnou výslovnosti koncovky atd. Míra krypticity tohoto sdíleného „žargonu“ je tedy diskutabilní, o neologicitě pak může být řeč pouze pro nezasvěcené čtenáře.

Bouchetova trilogie byla poprvé jako celek vydaná roku 1608 v Paříži (Bouchet [1608] 1874: 129–131). První vydání této Druhé knihy večerů z roku 1597 v Poitiers je tedy jen o rok starší než *La Vie genereuse*. Autorský Bouchetův rukopis dokonce dílo Pechona de Rubyho ještě o několik let předchází, poněvadž Bouchet zemřel pravděpodobně mezi lety 1593–1594 – viz Liotard (1875: 9) a Roybet v předmluvě k reedici Boucheta (Bouchet [1608] 1874: IX). Do pestrobarevné mozaiky *Večerů*, které byly zjevně inspirované Montaignovými *Esejemi*, vložil jeho obdivovatel Bouchet klasické znalosti, které získal četbou knih jakožto knihtiskař a vydavatel a provázal je s vtipným vyprávěním košilatých anekdot, rozbory různých lidových úsloví a jazykových kuriozit (zdroj pro svůj slovníček ale bohužel neuvedl). Bouchetova trilogie čítá několik reedic z počátku 17. století, což dokazuje, že byla čtenářsky velmi úspěšná pro svůj převážně vtipný tón s vážným pozadím právě probíhajících náboženských válek, které autor vnímal jako občanskou válku.

Za krátkou odbočku od tématu stojí poznámka, že v češtině vyšly vybrané dvojsmyslné či obscénní anekdoty ze *Serees* pod názvem *Galantní šprýmy* v Edici erotické četby v překladu Karla Jaroše, což byl pseudonym Karla Jaroslava Obrátila (Bouchet 2009, reedice soukromého tisku z roku 1931).

Obrátil je v sociolektologii známý jako sběratel eroticko-skatologického folkloru a výraziva, vydávaných kolportážně pod názvem *Kryptadia: příspěvky ke studiu pohlavního života našeho lidu* (1932–1933)[71]. Obrátilových 87 „šprýmů“, syntetizovaných z rozsáhlého prozaického Bouchetova díla psaného střední francouzštinou je nicméně bizarním, překladatelsky těžko uvěřitelným a pro Boucheta devalvujícím počinem bez upřesnění zdrojového dokumentu, ze kterého Obrátil při své syntéze vycházel (rok 1854 je evidentně překlep, správně je patrně rok vydání První knihy Večerů 1584).

Nedlouho po vydání reedice Pechonovy *La Vie généreuse*, patrně někdy mezi roky 1628–1629, vyšlo opět u Oudotů v Troyes další zábavné pikareskní pojednání *Le Iargon ou Langage de l'Argot reformé* [Žargon neboli jazyk reformovaného Argo-

71 Dnes jsou Kryptadia spíše známá z konkurenčních reedic dvou vydavatelství. V Pasece měly díly I, II a III autentický název (1999–2000), zatímco u Lege Artis vyšel nejprve jen *Velký slovník sprostých slov* (1999, reedice 2015), zbylé dva díly Kryptadií recentně jako *První kytice národních prasáren* (2016) a *Druhá kytice národních prasáren* (2017).

tu] s podtitulem *comme il est à present en usage parmy les bons pauvres* [jak je dnes používán mezi nebohými chudáky]. O prvním vydání v Oudotově tiskárně se ví z reprintů, nicméně dochovaná je ale až lyonská reedice z roku 1630, přičemž nejznámější (dostupná i v online verzi) je nedatovaná a místy neúplná pařížská reedice od vdovy po vydavateli du Carroy (podrobně viz kritická edice *Jargonu* od Delaplaceho; Chereau a Delaplace 2008).

Autor se prezentuje v podtitulu knihy: *Composé par un Pillier de Boutanche, qui maquille en molanche, en la Verge de Tours* (což lze pomocí integrovaného glosáře přeložit jako „Sepsáno majitelem obchodu, který pracuje s vlnou, ve městě Tours"). Podle akrostichu v básni uvozující vyprávění je za autora považován jistý Ollivier Chereau, který se vyprávěním o Argotu, organizované korporaci žebráků a žebravých zlodějíčků, volně inspiroval od Pechona de Rubyho.

Chereau také použil z jedné třetiny shodné výrazivo (podle Delaplacovy analýzy je z Pechona přebráno na šedesát položek z celkových cca 200 položek, postupně rozšiřovaných v různých reedicích knihy, viz Pechon de Ruby a Delaplace 2007: 199). Podstatnější než jednotlivá hesla glosáře je ale fakt, že v názvu tohoto slavného díla se vůbec poprvé v historii objevuje slovo *argot*, bok po boku zavedeného termínu *jargon*. *Argot* v průběhu 18. století vytlačí *jargon* ze své centrální pozice (v širokém významu „jakýkoli sociolekt") do specializovaného, periferního významu (ekvivalent českého označení „profesní slang").

Slávou nejen terminologickou však toto šedesátistránkové pojednání mnohonásobně zastínilo jak Pechona, tak Boucheta, neboť reedice knihy vycházely nepřetržitě až do 19. století. Jeho obsahem se motivovali romantičtí spisovatelé 19. století (V. Hugo, H. de Balzac, E. Sue aj.) a bavily se jím stále početnější masy gramotného obyvatelstva. Brožované knihy se (v často nedatovaných reedicích) prodávaly na trzích, pouťových jarmarcích nebo podomním prodejem a motiv organizované korporace profesionálních žebráků a kramářů putujících po pouťových jarmarcích, která má své ceremoniály a jazyk, byla dobře prodejná fikce, jejíž některé části měly reálně pozorovatelný základ (zejména ve slovníčku obsažená slova, která v mezičase difundovala do lidové mluvy). Postupně se v těchto reedicích kumulovaly tiskařské či editorské chyby a bez ostychu vůči originálu byla přidávána i další hesla do slovníčku.

Například podle Schwoba a Guieysseho se označení pařížské věznice *La Force*, modifikované na *Lorcefé* jedním z kódovacích procesů, tzv. *loucherbème* [*sic*, jedná se o obecnější *largonji*[72]], nacházelo až v jedné z pozdějších verzí *Jargonu* (Schwob a Guieysse 1889: 8).

72 Způsob kódování slov pomocí parasynteticky doplněné přesmyčky (přesmyčka prvního písmene slova: tedy *jargon* > *j-argon* > **argon-j*, doplněná prefixoidem a sufixoidem: iniciální *l* + (argonj) + samohláska, zde *i* > *largonji*). Largonji je obecnější než obdobný kód (s koncovkami na *-ème*, proto *louchebème* či *loucherbème*), který používali pařížští řezníci na přelomu 19. a 20. století. Tj. věznice (*La*) *Force* > l + (orce + f) + é > *Lorcefé*.

Podle těchto autorů jsou po celé 17. a 18. století hlavním zdrojem informací o vývoji argotu právě reedice „Žargonu“, a to až do vydání již zmiňovaných Vidocqových „Zlodějů“ v roce 1836. Právě v doprovodném slovníku lze podle nich nalézt důkaz o neautentičnosti části zde obsaženého výraziva, které pravděpodobně reálný autor slovníku Saint-Edme přebral z některé z pozdějších reedic „Žargonu“. Zde je totiž uvedené heslo *bilou* označující ženské pohlavní orgány, které Schwob s Guieyssem identifikují jako špatný přepis slova *bijou* („šperk“) z Chereauova slovníčku. Překopírováno bylo navíc patrně autorem, který neměl na popisované sociální skupiny obyvatelstva zjevně jakékoli vazby. V témže přeneseném sexuálním významu bylo totiž slovo *bijou* autorům známé, neboť se používalo „v současném argotu“ (Schwob a Guieysse 1889: 9).

Analyzujeme-li lexikum obsažené v Chereauově „Žargonu“ na základě jedné z nejstarších dochovaných reedic od vdovy du Carroy z Paříže[73], pak lze konstatovat, že glosář s názvem *Dictionnaire argotique* (jde logicky také o první výskyt této adjektivální derivace referující k organizaci, nikoli k typu sociolektu) obsahuje celkem 216 hesel a 13 sousloví (Chereau [s.d.]: 10–19), včetně slov již výše komentovaných: *artye* („chléb“), *piuois* („víno“), *la thune* („almužna“), Coėsre = *le Maistre des Gueux* („velmistr žebráků“). Obsahuje ale také výrazy objasňující citaci níže: *marpaut* = *un homme* („člověk“), *mouchailler* = *regarder* („dívat se, pozorovat“), *enteruer* = *entendre* („rozumět“), ve kterých lze rozpoznat dodnes známá slovesa *moucher* a *entraver* v témže významu. Za glosářem totiž následuje z hlediska neologie zajímavá pasáž o tom, jaká slova se užívala v žargonu dříve a jakými slovy byla nahrazena. Odůvodněno je to faktem, že vzdělanci v korporaci žebráků Argotu, *archi-suppôts* (v knize zapisováni jako *Archi-supost*) naznali, že tato slova ztratila krypticitu: *c'est que les Archi-supost qui sont des Escoliers débauchez, mouchaillans que trop de Marpaux enteruoiêt, retrâcherent les mots suivâs* = „protože arcilotři, což jsou zvlčilí studenti, zpozorovali, že jim rozumí přespříliš lidí, odstranili následující slova“; Chereau [s. d.]: 19, viz červený rámeček na obrázku č. 6 níže). Mezi těmito „novými“ slovy nacházíme i dodnes aktivně používaný sociolektismus *tronche* („hlava, řepa“), stejné tvrzení ale platí i pro některá „vyřazená“ slova, konkrétně např. *briffer* = „dlabat, žrát“ nebo *iaffe/jaffe* = „polívka“ (písmena *i* a *j* se v pravopisu dlouho libovolně zaměňovala, stejně jako *u* a *v* nebo zápis nosovek – buď tildou, nebo jako dnes, tj. vokálem následovaným pomocným n) – viz modré rámečky na obrázku č. 6.

73 Tato verze je nedatovaná, vydaná patrně někdy mezi lety 1630 a 1639, kde je na titulní straně uvedeno „Druhé vydání, revidované a rozšířené autorem“. Denis Delaplace ale za reálně nejstarší považuje spíše dochovanou reedici z Lyonu z roku 1630, kterou si vybral společně s dalšími lyonskými reedicemi z let 1632 a 1634 pro svou kritickou reedici „Žargonu“ (viz Delaplace 2013: 18; Chereau a Delaplace 2008).

V následujícím popisu rolí jednotlivých členů žebrácké organizace, která si překvapivě demokraticky do svého čela volila šéfa, se právě u popisu kategorie *Archi supost de l'Argot* objasňuje význam slova „reformovaný“ z názvu knihy:

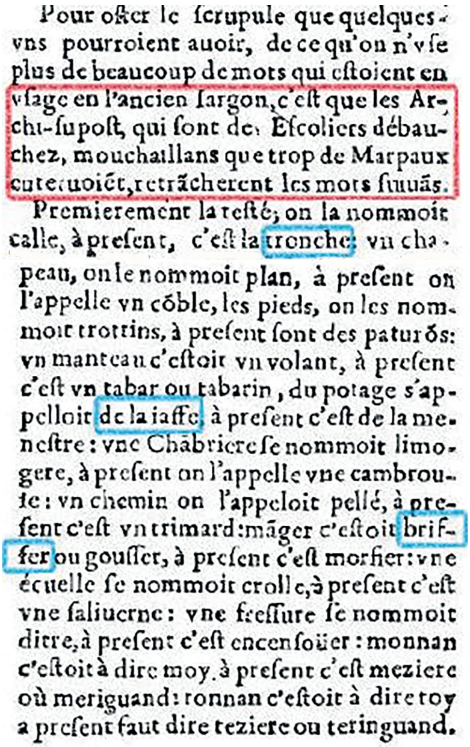
Pour oster le ſcrupule que quelques-
vns pourroient auoir, de ce qu'on n'vſe
plus de beaucoup de mots qui eſtoient en
vſage en l'ancien ſargon, c'eſt que les Ar-
chi-ſupoſt, qui ſont des Eſcoliers débau-
chez, mouchaillans que trop de Marpaux
cute cuoiēt, retrãcherent les mots ſuuãs.
Premierement la teſté; on la nommoit
calle, à preſent, c'eſt la tronche: vn cha-
peau, on le nommoit plan, à preſent on
l'appelle vn cõble, les pieds, on les nom-
moit trottins, à preſent ſont des paturõs:
vn manteau c'eſtoit vn volant, à preſent
c'eſt vn tabar ou tabarin, du potage s'ap-
pelloit de la iaffe, à preſent c'eſt de la me-
neſtre: vne Chãbriere ſe nommoit limo-
gere, à preſent on l'appelle vne cambrou-
ſe: vn chemin on l'appeloit pellé, à pre-
ſent c'eſt vn trimard: mãger c'eſtoit brif-
fer ou gouſſer, à preſent c'eſt morfier: vne
écuelle ſe nommoit crolle, à preſent c'eſt
vne ſaliuerne: vne freſſure ſe nommoit
ditre, à preſent c'eſt encenſoüer: monnan
c'eſtoit à dire moy, à preſent c'eſt meziere
où meriguand: ronnan c'eſtoit à dire toy
a preſent faut dire teziere ou teringuand.

tête = calle > tronche

du potage = de la iaffe > de la menestre

manger = briffer, gousser > morfier

Obrázek č. 6: Reformovaný žargon Argotu v pařížské nedatované verzi „Žargonu“ (Chereau [s. d.]: 19–20)

Zdroj: https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k122999h

„jedním slovem to jsou nejvzdělanější a nejšikovnější týpci v celičkým Argotu [...], kteří vyučujou žargon, šprechtit hantýrkou, kteří odebírajou, odstraňujou a reformujou Argot, jak se jim zamane.“[74] (Chereau [s. d.]: 24)

V období náboženských reformací mohlo být chápáno jistě jako ironická narážka také adjektivum „reformovaný“, nicméně idea obměňování zastaralého, dekryptizovaného, spíše ale jen neexpresivního lexika je z této citace zřejmá. Tato

74 V originále: « ...en un mot sont les plus sçavans, les plus habilles Marpaux de toutime l'Argot [...] qui enseignent le jargon, à rouscailler bigorne, qui ostent, retranchent & reforment l'Argot, ainsi qu'ils veulent. »

pasáž charakterizuje pouto mezi neologií a sociolektologií, které mu upevňují zejména generační transformace mluvčích, kteří hledají v neotřelém výrazivu způsob sebeidentifikace.

V první půli 17. století je ale výraz *argot* používán výhradně pro korporaci žebráků. U Chereaua má ještě výhradně charakter vlastního jména, následně patrně došlo k posunu *jargon de l'Argot* > *argot*. To je podle Delaplaceho běžná synekdocha typu *vin de Bordeaux* > *Bordeaux* (Delaplace 2013: 245). Přijmeme-li tuto teorii, tento posun podpořily jistě i Chereauovy neologické deriváty *argotier*, *argotique*. Také sloveso *argoter* ve významu *mendier*, tj. „žebrat", je zde atestováno poprvé v historii.

Ostatně první lexikografické zaznamenání slova *argot* v jiném významu než jako jeho homonymum ve významu „ostruha" (varianta dnešního zoologického termínu *ergot*, podle TLFi atestované už ve 12. století) je doloženo nedlouho po vydání Chereauova bestselleru, právě ve vztahu ke společenství Argotu (či hantýrky, jak navrhovali čeští překladatelé Huga, viz výše).

Vročení 1640 pro dva obsáhlé slovníky Antoina Oudina je sice nápadné, nicméně v obou tento osobní učitel italštiny krále Ludvíka XIV. poprvé zmiňuje slovo *argot* v lexikografických publikacích referenčního významu. Dlouhý název slovníku *Curiosités françoises, pour servir de complément aux dictionnaires, ou recueil de plusieurs belles propriétés, avec une infinité de proverbes et de quolibets pour l'explication de toutes sortes de livres* [Francouzské kuriozity, které slouží jako doplněk ke slovníkům, neboli soubor vícero pěkných propriet, s množstvím přísloví a žertů, určený k vysvětlení všech druhů knih] (Oudin 1640a) uvádíme proto, že implikuje sběr jazykových kuriozit z dobových knih, jistě tedy i z úspěšného Chereaua. Za heslem *compagnon de l'argot* („tovaryš argotu") je uvedeno *gueux. vulg.* („žebrák. lidově"; Oudin 1640a: 112).

Téhož roku lze heslo *argot* nalézt v Oudinově bilingvním francouzsko-italském slovníku *Recherches italiennes et françoises* [Italská a francouzská bádání], z nichž byl pravděpodobně výše uvedený slovník generován, nicméně zrcadlová francouzsko-italská část vyšla pod názvem *Seconde partie des recherches italiennes et françoises* až roku 1642 a teprve zde je poprvé heslo *argot* uvedeno samostatně.

V italsko-francouzské části nalezneme tuto definici: Calca, *en jargon, la gueuserie, la truche*; compagnon di Calca, *gueux, argottier, compagnon de l'argot* („*Calca*, [fr.] v žargonu, žebráctví, žádání milodarů; *compagnon* [*sic*] *di Calca*, [fr.] žebrák, hantýrník, tovaryš argotu"; Oudin 1640b: 160). Zajímavý je zde souvýskyt metalingvistického označení *jargon* s nelingvistickým významem slova *argot*. Ve francouzsko-italské části pak po boku hesla *argot* v zoologickém významu figurují také hesla:

- *l'Argot, la gueuserie,* la calca („Argot, žebráctví, [it.] *la calca*") a
- *Argottier, compagnon de l'argot, gueux, coureur*, compagno di calca („Argottier, tovaryš argotu, žebrák, kurýr, [it.] *compagno di calca*"),

ale také sloveso *argoter*, přeložené do italštiny jako *contendere*, *disputare* („přít se, dohadovat se“) a také *argoteur*, [it.] *contenditore, contentioso* („hádavec, hádavý“; Oudin 1642: 31).

Mezi vydáním Oudinových slovníků, kde figuruje pouze „korporátní“ význam slova, a první atestací lingvistického významu slova *argot* z roku 1694 (v německé reedici Richeletova slovníku; viz Delaplace 2013: 31) muselo dojít k difundaci tohoto metalingvistického neosémantismu.

Lze si živě představit, byť jde jen o hypotézu, že k difuzi této lexikální inovace došlo na základě prvotních impulzů několika nadšených „inovátorů“, řečeno Rogersovou difuzní terminologií. Pod vlivem četby Chereauova „Žargonu“ či z doslechu o tomto zajímavém čtení, kdy si nepřečetli možná víc než krkolomný název a slovo *argot* považovali za synonymum k „žargonu“ (patrně také pod vlivem podobnosti se slovesem *argoter/ergoter* = „vést disputace, přít se“), tito inovátoři slovo *argot* adoptovali (viz výše v kap. 2.2 adopce + adaptace) a začali kolem sebe dále šířit jako expresivní neologismus. Bylo-li slovo šířeno souběžně v jednom i druhém významu, což je u úspěšných neologismů možné (viz kap. 4.5), pak právě sémantická neukotvenost a etymologická neprůhlednost vedla k zájmu dalších lidí, „časných osvojitelů“, o tento novotvar (homonymní k zažitějšímu tvaru „ostruha“). Posunutý lingvistický význam pak preferovala i „brzká většina“ atd.

Chybějící atestace slova *argot* v lingvistickém významu v tomto mezidobí nechávají imaginaci volnou ruku. Míru přijetí inovace do konce 17. století lze hodnotit obtížně mezi běžnou populací, kde nutně muselo dojít k jevu, který označujeme jako neologický třesk (*boom néologique* – viz Fiévet a Podhorná-Polická 2010), tedy k mohutnému rozšíření nového tvaru či významu slova.

Je také nutné dodat, že navržený proces difundování inovace do společnosti je vždy komplikován diatopickými i diastratickými bariérami, včetně bariéry diachronické – slovo zaslechneme poprvé v jednom významu, který odvodíme matně z kontextu, ale až při snaze o jeho implementaci do vlastního diskurzu volíme jeden, často přibližný význam. Pokud jej ale v mezičase pozapomeneme nebo si nejsme jistí, právě slovníky jsou často pomocníkem a stabilizátorem úzu v této neomezené semióze (*cf.* Piercova *unlimited semiosis*, debatovaná Ecem – viz Eco 2005: 17).

Brzy po Oudinových slovnících začíná období extrémní lexikografické nadprodukce, kdy jsou publikovány první velké referenční slovníky francouzštiny (Richelet 1680, Furetière 1690 a DAF1 1694) a všechny tyto slovníky přitom zařazují lingvistický význam slova *argot* až do svých reedic (Richelet 1694, Furetière 1701 a DAF2 1718). Spolu s výskytem hesla *argot* v lingvistickém významu v již zmiňovaném slovníku amsterdamského exulanta Le Rouxe z roku 1718 (Le Roux 1718, 1. díl:

27–28), který ale dílo vytvořil už koncem 17. století na královském dvoře v Paříži, je možné situovat lexikografickou verzi toho, co označujeme jako mediální třesk (*boom médiatique* – viz Fiévet a Podhorná-Polická 2010), právě na konec 17. století, tedy nedlouho před difuzi neologických derivátů slova neologismus (viz kap. 3.2).

Mediálním třeskem budeme v následující praktické kapitole označovat období rychlého rozšíření slova do celospolečensky referenčních médií (především novin a rádia, potažmo do všeobecných slovníků). Jde o komplement neologického třesku, který definuje období rychlého rozšíření slova mezi určitými skupinami uživatelů mezi sebou (typicky mezi mládeží). Mediální třesk většinou následuje po neologickém třesku s různou dobou zpoždění podle typu slov a typu kanálů jejich šíření. Může mu ale také předcházet v případě mediálního rozšíření autorského neologismu (idiolektálního slova) nebo rezolektálního slova (skupinově omezeného slova vytvořeného na základě „hlášky“ a chápané pouze v této síti (*réseau*) vztahů – podrobněji česky viz Podhorná-Polická 2008).

Neologismus ale nemusí mít u uživatelů ani v médiích větší ohlas, a přesto se může šířit latentní formou a pro vědce méně nápadně. Tuto „teorii třesků“ nelze většinou aplikovat tam, kde chybí emoce, imprese z nového, konivenční (tj. komplicitou mezi kamarády vyvolaná) expresivita nebo identitární totemizace – což ale není případ drtivé většiny sociolektismů.